

Mövzu 10: “Avropa cinayət hüququ”

Plan:

- 1. Avropa cinayət hüququnun anlayışı, predmeti, mənbələri və subyektləri**
- 2. Avropa cinayət hüququnda cinayət işlərinin yurisdiksiyalı aidliyi**
- 3. Ayrı-ayrı cinayət növlərinə görə məsuliyyət**

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

Avropa hüququ. Dərslük./ E.Ə. Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı, 2016. 764 səh.

Əkbərov R.A. Avropa hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı, 2016 354 səh.

Бирюков М.М. Европейское право. Курс лекций. Учебное пособие. М.2006. 128 стр.

Европейское право. Учебник. /Под общ.ред. Л.М.Энтина. 3-е изд.М.2011.960 стр.

Право Европейского Союза. Учебное пособие. /отв. ред. С.Ю.Кашкина.М.2011. 320 стр.

Право Европейского Союза. Учебник. /Под общ.ред. С.Ю.Кашкина. М.2012. 1119 стр.

Avropolun Nizamnaməsi

GİRİŞ

Ümumiyyətlə, bəzi ölkələrdə cinayət hüququ əvəzinə, cəza hüququ (penal law, droit penal) ifadəsindən istifadə olunur. Lakin, hansı terminin işlədilməsinə baxmayaraq, söhbət hər bir halda cinayətkarlıqla mübarizəni tənzimləyən hüquq normalarının məcmusundan ibarət olan müstəqil hüquq sahəsindən gedir. Biz, nisbi olaraq, «Avropa cinayət hüququ» və «Avropa cəza hüququ» anlayışlarının eynimənalı, sinonim anlayışlar kimi qəbul edirik.

SUAL 1

Dünyanın hər bir yerində cinayətkarlığa qarşı həm beynəlxalq, həm də milli-hüquqi məkanlarda mübarizə aparılır; cinayətkarlıqla mübarizə ən vacib məsələlərdən biridir. Hüquq qaydalarının pozulması cinayət hesab edilir. Elə bu səbəbdən dünyada mövcud olan hüquq sistemləri cinayətkarlıqla mübarizənin hüquqi tənzimlənməsinə xüsusi diqqət yetirirlər. Xatırlatmaq istərdik ki, dünyada bir-birinə paralel olaraq, üç müstəqil hüquq sistemi mövcuddur (beynəlxalq hüquq, milli hüquq və Avropa hüququ).

Beynəlxalq hüququn vasitəsi ilə dünya miqyasında, yəni beynəlxalq-hüquqi məkanda cinayətkarlıqla mübarizə aparılır. Bundan ötrü beynəlxalq hüququn tərkibində, xüsusi olaraq, müstəqil hüquq sahəsi ayrılmışdır ki, həmin sahə **beynəlxalq cinayət hüququ** adlanır. Beynəlxalq cinayət hüququ dedikdə cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində dövlətlər arasında həyata keçirilən əməkdaşlığın tənzimlənməsinə dair beynəlxalq hüquq normalarının sistemi başa düşülür.

Milli hüquq məkanında cinayətkarlıqla mübarizə işi **dövlətdaxili hüququn** vasitəsi və köməyi ilə həyata keçirilir. Bunun üçün hər bir dövlətdaxili hüquqda **cinayət hüququ** kimi müstəqil hüquq sahəsi ayrılmışdır. Cinayət hüququ dedikdə cinayət və cəza məsələlərini tənzimləyən hüquq normalarının məcmusu başa düşülür. Müasir dünya dövlətlərinin hər birinin milli hüquq sistemində müstəqil hüquq sahəsi kimi həm də cinayət hüququ daxildir.

Dünyada müstəqil, lakin xüsusi xarakterə malik olan hüquq sistemi kimi tanınan **Avropa hüququna** (Avropa İttifaqı hüququna) gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, cinayətkarlığa qarşı mübarizə Avropa İttifaqı hüquq məkanında da aparılır. Bundan ötrü Avropa hüququnun tərkibində, xüsusi olaraq, Avropa cinayət hüququ kimi müstəqil hüquq sahəsi formalaşmışdır. Lakin bəzi müəlliflər (məsələn, Fransa Cinayət Hüququ Assosiasiyasının sədri J.Pradel, Hollandiya Ali Məhkəməsinin müşaviri Q.Korstens və s.) sözügedən hüquq sahəsini ifadə etmək üçün «Avropa cəza hüququ» (droit penal europeen) kimi termin işlədirlər. Ümumiyyətlə, bəzi ölkələrdə cinayət hüququ əvəzinə, cəza hüququ (penal law, droit penal) ifadəsindən istifadə olunur. Lakin, hansı terminin işlədilməsinə baxmayaraq, söhbət hər bir halda cinayətkarlıqla mübarizəni tənzimləyən hüquq normalarının məcmusundan ibarət olan müstəqil hüquq sahəsindən gedir. Biz, nisbi olaraq, «Avropa cinayət hüququ» və «Avropa cəza hüququ» anlayışlarının eynimənalı, sinonim anlayışlar kimi qəbul edirik.

Avropa cinayət hüququ dedikdə Avropa İttifaqında cinayətkarlığa qarşı aparılan mübarizəni tənzimləyən hüquq normalarının sistemi başa düşülür. Belə normaların müəyyən edilməsi və onların həcmcə kifayət dərəcədə mövcud olması buna gətirib çıxarmışdır ki, Avropa hüququnun xüsusi hissəsinin tərkibində müstəqil sahə-Avropa cinayət hüququ formalaşmışdır.

Avropa cinayət hüququnun müstəqil hüquq sahəsi kimi predmeti, onun sahəvi prinsipləri və subyektləri

Avropa hüququnda Avropa cinayət hüququnun müstəqil sahə kimi formalaşmasının bir neçə səbəbi vardır. Düzdür, Avropa hüququna dair yazılan bəzi dərsliklərdə Avropa hüququnun sahələri arasında Avropa cinayət hüququnun adı ümumiyyətlə çəkilmir. Lakin obyektiv reallıq və fakt bundan ibarətdir ki, Avropa hüquq sistemində Avropa cinayət hüququ kimi müstəqil sahə artıq təşəkkül tapmışdır. Bəzi dərsliklərdə isə Avropa cinayət hüququ Avropa hüququnda formalaşmış müstəqil sahə kimi xarakterizə olunmur, ona bu kontekstdə yanaşılır və diqqət yetirilmir. Unutmaq olmaz ki, cinayətkarlıqla tək-cə beynəlxalq və milli hüquqi məkanlarda mübarizə aparılmır; cinayətkarlıqla mübaizə həm də, eyni zamanda, bütövlükdə Avropa İttifaqı səviyyəsində həyata keçirilir. Aydın bir həqiqətdir ki, Avropa İttifaqı daxilində «milli cinayətkarlıq», necə deyirlər, «Avropa cinayətkarlığı» anlayışına çevrilmişdir. Təbii ki, belə cinayətkarlıqla mübarizə Avropa miqyasında, bütövlükdə Avropa İttifaqı səviyyəsində aparılmalıdır. **Cinayətkarlıqla bütövlükdə Avropa İttifaqı səviyyəsində mübarizə aparılması** isə Avropa hüququnda müstəqil sahə kimi Avropa cinayət hüququnun formalaşmasını tələb edir. Bu, müstəqil sahə kimi Avropa cinayət hüququnun təşəkkül tapmasını, formalaşmasını şərtləndirən **ilkin səbəbdir**. Məlum məsələdir ki, əgər Avropa İttifaqında cinayətkarlıqla mübarizə problemi olmasaydı, yəqin ki, Avropa cinayət hüququ da formalaşmazdı. Təsədüfi deyil ki, bəzi Qərbi Avropa ekspertləri Avropa İttifaqının ərazisini, obrazlı şəkildə, «kriminal cənnət» adlandırırlar. Bu kimi «kriminal cənnətə» qovuşmaq və ədalət mühakiməsindən yaxa qurtarmaq üçün, sadəcə olaraq, sərhədi keçmək kifayət edər. Buna görə də Avropa İttifaqında cinayətkarlıqla mübarizə aparmaq həmişə aktual məsələlərdən biri hesab edilir. Bu məsələ isə, təbii ki, müstəqil hüquq sahəsinin - Avropa cinayət hüququnun vasitəsi ilə həll edilə bilər.

Qeyd etməliyik ki, cinayətkarlıqla mübarizə hüquqi tənzimləmənin obyektivi olan fəaliyyət sayılır. Cinayətkarlıqla beynəlxalq səviyyədə mübarizə aparılması beynəlxalq cinayət hüququ ilə tənzimlənir ki, o, beynəlxalq hüququn müstəqil hüquq sahələrindən birinin Milli səviyyədə cinayətkarlıqla mübarizə aparmaq üçün hər bir dövlətin daxili hüququnda cinayət hüququ kimi müstəqil hüquq sahəsi ayrılmışdır. Bəs, nə üçün Av-

ropa İttifaqı səviyyəsində cinayətkarlıqla mübarizəni tənzimləməkdən ötrü müstəqil hüquq sahəsi - Avropa cinayət hüququ ayrılmasın?

Avropa cinayət hüququnu nizamasalma predmetinə gəldikdə, deməliyə ki, Avropa İttifaqında cinayətkarlığa qarşı aparılan mübarizə ilə bağlı olaraq, yaranan ictimai münasibətlər - **cinayətkarlıqla mübarizə münasibətləri** onun nizamasalma (tənzimləmə) predmetini təşkil edir. Avropa cinayət hüququnun məhz, ayrıca olaraq, özünəxas nizamasalma predmetinə malik olması onun Avropa hüququnun müstəqil sahələrindən biri kimi tanınmasını şərtləndirən **əsas meyar** rolunu oynayır.

Bundan başqa, Avropa İttifaqı təkcə ümumi ticarət, ümumi vergi, ümumi nəqliyyat siyasəti və s. həyata keçirmir. Avropa İttifaqı həm də milli cinayət siyasətinin yerinə **ümumi cinayət siyasəti** (üzv-dövlətlərin hamısı üçün ümumi olan cinayət siyasəti) həyata keçirir ki, onun hüquqi əsası olmalıdır. Hüquqi əsas rolunda isə müstəqil hüquq sahəsi – Avropa cinayət hüququ çıxış edə bilər. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, müstəqil hüquq sahəsi kimi Avropa cinayət hüququ Avropa İttifaqının ümumi cinayət siyasətinin həyata keçirməsinin əsas hüquqi aləti və vasitəsidir. Bu, müstəqil hüquq sahəsinin - Avropa cinayət hüququnun formalaşmasını şərtləndirən **digər əsas səbəbdir**.

Avropa İttifaqının həyata keçirdiyi ümumi cinayət siyasəti öz inkişafında üç mərhələdən keçmişdir. Birinci mərhələ ilkin mərhələ adlanır. **İlkin mərhələ** 1975-1993-cü illəri əhatə edir. Belə ki, 1975-ci ildə «**TREYİ qrupu**» yaradıldı. Həmin qrup öz adını terrorizm, radikalizm, ekstremizm və beynəlxalq xarakterli zorakılıq hərəkatları kimi fransız sözlərinin abreviaturasından götürmüşdür. Sözügedən qrup Avropa Birliyinin üzvü olan dövlətlərin daxili işlər nazirlərindən ibarət olub, ildə iki dəfə iclas keçirirdi. O, cinayət siyasəti sahəsində xüsusi əlaqələndirici orqan kimi fəaliyyət göstərdi. Avropa İttifaqının ümumi cinayət siyasətinin birinci inkişaf mərhələsi - ilkin mərhələ məhz bu orqanın yarandığı vaxtdan (1975-ci ildən) başlayır. Həmin mərhələ Avropa İttifaqının yaradılması ilə başa çatır.

Avropa İttifaqına dair Müqavilənin qüvvəyə mindiyi vaxtdan ümumi cinayət siyasətinin yeni - **ikinci inkişaf mərhələsi** başlayır. Xatırladaq ki, 7 fevral 1992-ci il tarixdə Hollandiyanın Maastrixt şəhərində imzalanan Avropa İttifaqına dair Müqavilə (Maastrixt Müqaviləsi) 1993-cü il noyabrın 1-dən qüvvəyə minmişdir; ikinci mərhələnin başlanğıcı məhz həmin vaxta təsadüf edir. Bu vaxtdan etibarən cinayətkarlıqla birgə mübarizə Avropa hüququnun nizamasalma predmetinə daxil oldu.

Avropa İttifaqının ümumi cinayət siyasətinin **üçüncü inkişaf mərhələsi** Amsterdam Müqaviləsinin (1997-ci il) qüvvəyə mindiyi vaxtdan başlayır. Ümumi cinayət siyasətində köklü dəyişiklik edən həmin müqavilə 1 may 1999-cu il tarixdə qüvvəyə minmişdir. Ona ümumi cinayət siyasətinin **müasir inkişaf mərhələsi** deyilir. Bu mərhələdə Avropa İttifaqı cinayət hüququ sahəsində qanunvericilik səlahiyyəti ilə təmin olundu.

Avropa cinayət hüququnun mahiyyəti və sosial istiqaməti ona xas olan **sahəvi (xüsusi) prinsiplərdə** ifadə olunur. Həmin prinsiplər Avropa cinayət hüququnun təbiətini, habelə Avropa cinayət siyasətinin hansı istiqamətlərdə həyata keçirilməsini müəyyənləşdirir.

Avropa cinayət hüququ, birinci, **məsuliyyətin lahüdlüyü** prinsipindən çıxış edir. Bu prinsipə görə, cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir; cinayət törətmiş şəxs bu zaman cinayət məsuliyyətinin subyekti kimi tanınır.

İkinci, Avropa cinayət hüququ **təqsir prinsipindən** çıxış edir. Bu prinsipə görə, cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxslərə ayn-ayn cəza növləri tətbiq edilir. Cinayət törətməkdə təqsiri olmayan şəxs nə məsuliyyətə cəlb olunur, nə də cəzalandırılır. Avropa cinayət hüququ «təqsirsiz məsuliyyət» anlayışını tanımır.

Bunlardan əlavə, Avropa cinayət hüququnun sahəvi (xüsusi) prinsiplərinə **aşağıdakılar** da aiddir:

- sosial ədalət prinsipi;
- humanizm prinsipi;
- cəzanın fərdiləşdirilməsi prinsipi;
- qanunçuluq prinsipi;
- qanun qarşısında bərabərlik prinsipi və s.

Sosial ədalət prinsipinə görə, cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsə verilən cəza sosial ədaləti bərpa etmək məqsədi güdür; bu, cəzanın məqsədlərindən biridir. Sosial ədalət prinsipi həm də bunda ifadə olunur ki, cinayət törədən şəxsə tətbiq olunan cəza ədalətli olmalıdır.

Humanizm prinsipi bunda əks edilir ki, cinayət qanunu insan təhlükəsizliyini təmin edir; cinayətkara tətbiq edilən cəza ona cismani əzab vermək və onun ləyaqətini alçaltmaq məqsədi güdmür.

Qanunçuluq prinsipinə görə, cinayət sayılan əməllərin dairəsi, habelə cəza növləri yalnız cinayət qanunu ilə müəyyənləşdirilir.

Qanun qarşısında bərabərlik prinsipi bunda ifadə olunur ki, cinayət törədən şəxs (milliyətindən, irqindən, cinsindən, əmlak vəziyyətindən, vəzifəsindən və s. göstəricilərdən asılı olmayaraq) cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur və cəzalandırır.

Avropa cinayət hüququnun **subyektləri** barədə məsələ üzrə qeyd edirik ki, Avropa cinayət hüququ ilə cinayət münasibətləri tənzimlənir. Həmin münasibətlər cinayət törədilməsi ilə bağlı olaraq yaranır. Belə ki, cinayət törədildikdə cinayəti törədən şəxslə Avropa İttifaqının üzvü olan dövlət arasında cinayət münasibətləri əmələ gəlir. Cinayət münasibətlərinin real iştirakçılarına **cinayət münasibətlərinin subyektləri** deyilir. Cinayət münasibətlərinin potensial (mümkün) iştirakçıları isə **Avropa cinayət hüququnun subyektləri** adlanır.

Cinayət münasibətlərində iki tərəf (iştirakçı) iştirak edir: cinayət törədən şəxs, Avropa İttifaqının üzvü olan dövlət. Cinayət törədən şəxs cinayətin və ya cinayət məsuliyyətinin subyektidir. Cinayətin subyekti qismində yalnız fiziki şəxslər çıxış edə bilər. Düzdür, üzv-dövlətlərin milli cinayət qanunvericiliklərindən fərqli olaraq, Avropa İttifaqının cinayət qanunvericiliyi hüquqi şəxsləri cinayətin subyekti kimi tanımır. Lakin Avropa İttifaqının cinayət qanunvericiliyi bəzi cinayətlərə, məsələn, korrupsiyaya, çirkli pulların yuyulmasına və digərlərinə görə hüquqi şəxsləri cinayətin subyekti hesab edir.

Cinayət münasibətlərinin ikinci tərəfi (iştirakçısı) Avropa İttifaqının üzvü olan dövlətlərdir. Belə ki, cinayət münasibətləri cinayət törədən şəxslə üzv-dövlət arasında yaranır. Həmin münasibətlərə görə, üzv-dövlət cinayət törədən şəxsə cəza vermək vəzifəsi daşıyır; cinayət törədən şəxs isə cəzasını çəkməyə borcludur.

Beləliklə, cinayət münasibətlərinin mümkün (potensial) iştirakçıları-Avropa cinayət hüququnun subyektləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Avropa İttifaqının vətəndaşları (fiziki şəxslər);
- Avropa İttifaqının hüquqi şəxsiəri;
- Avropa İttifaqının üzvü olan dövlətlər.

Avropa cinayət hüququnun mənbələri

Qeyd edək ki, təsis **müqavilələrində** əvvəllər cinayət hüququ sahəsində birgə fəaliyyətin hüquqi əsasları nəzərdə tutulmurdu. **Avropa İttifaqına dair Müqavilə** imzalandıqdan sonra vəziyyət dəyişdi. Belə ki, bu təsis sənədi (VI bölmə) cinayətkarlıqla birgə mübarizə aparılması məsələsinin hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirir. Avropa İttifaqının hal-hazırda cinayət və hüquq-mühafizə sahəsində söyləri buna yönəlmişdir ki, azadlıq, təhlükəsizlik və ədalət mühakiməsi məkanı yaradılsın (Avropa İttifaqına dair Müqavilənin 2-ci maddəsi).

Avropa İttifaqının fəaliyyətinə dair Müqavilənin V bölməsi (67-89-cu maddələr) «Azadlıq, təhlükəsizlik və qanunçuluq» adlanır; bu bölmə 5 fəsildən ibarətdir. Həmin bölmənin 3, 4 və 5-ci fəsiləri polis və məhkəmə orqanlarının əməkdaşlığına həsr olunmuşdur. Onun 3-cü fəslə «**Mülkü işlər üzrə məhkəmə əməkdaşlığı**» adlanır. Burada nəzərdə tutulur ki, məhkəmə qərarları (o cümlədən məhkəmədənəknar qərarlar, məsələn, arbitraj qərarları) qarşılıqlı surətdə tanınmalı və icra edilməlidir.

Adı çəkilən sənəddə 4-cü fəsil «**Cinayət işləri üzrə məhkəmə əməkdaşlığı**» adlanır. Həmin fəslin müddəalarına əsasən, cinayət işləri üzrə məhkəmə aktları (məhkəmə hökmləri və qərarları) qarşılıqlı surətdə tanınmalı, müvafiq sahədə üzv-dövlətlərin qanunvericilikləri yaxınlaşdırılmalı, üzv-dövlətlərin məhkəmə orqanları arasında əməkdaşlıq həyata keçirilməli və s. işlər yerinə yetirilməlidir. Burada istənilən formada çıxarılan məhkəmə hökm və qərarlarının bütün Avropa İttifaqı ərazisində tanınması cinayət işləri üzrə məhkəmə əməkdaşlığının əsas vəzifələrindən biri kimi müəyyən edilir.

Avropa İttifaqının fəaliyyətinə dair Müqavilənin V bölməsinin 5-ci fəslə «**Polis əməkdaşlığı**» adlanır. Həmin fəsil cinayət hüquq pozuntularının qarşısının alınması və ya aşkar edilməsi, istintaq aparılması sahəsində polis əməkdaşlığı probleminə həsr edilmişdir. Polis əməkdaşlığının həyata keçirilməsində üzv-dövlətlərin bütün səlahiyyətli orqanları iştirak edir; 5-ci fəslin 88-ci maddəsi «**Avropol**» (Avropa Polis Təşkilatı) haqqındadır. Burada «Avropol»un rolunun artırılması nəzərdə tutulur. Sözügedən 5-ci fəslin 85-ci maddəsi isə Avropa Ədliyyə İdarəsinə həsr edilmişdir; bu idarə, bəzən, «**Avroyust**» adlanır.

Cinayət hüququ sahəsində Avropa İttifaqı səviyyəsində qəbul edilən **normativ aktlar** Avropa cinayət hüququnun mənbəyi sayılır. Bu aktlarda törədilmiş müxtəlif cinayətlərə görə məsuliyyət və onların əlamətləri müəyyən edilir. Axı, qeyd etdiyimiz kimi, Avropa İttifaqı cinayət və hüquq-mühafizə sahəsində **qanunvericilik səlahiyyətinə** malikdir; o, özünün qanunvericilik səlahiyyətini çərçivə qərarlarının vasitəsi ilə həyata keçirir. Onlar **cinayət hüququ məsələləri üzrə Avropa İttifaqının çərçivə qərarları** adlanır. Çərçivə qərarları, Avropa İttifaqının direktivləri kimi, harmonizasiya (üzv-dövlətlərin qanunvericiliklərini yaxınlaşdırma) vasitəsidir.

Harmonizasiya, hər şeydən əvvəl, cinayət hüququ sahəsində uyğunlaşdırılmış normaların müəyyənləşdirilməsini (formulə edilməsini) tələb edir ki, belə normalar Avropa İttifaqının bütün ərazisində hüquqi qüvvəyə malik olur. Cinayət hüququ sahəsində müvafiq normaların müəyyənləşdirilməsi işinə 1993-cü ildən başlanılmışdır. Lakin bu iş epizodik xarakter daşıyırdı; ancaq 1999-cu ildən sonra

vəziyyət dəyişdi. Belə ki, 1999-cu ildə Avropa İttifaqı yeni bir səlahiyyətlə - cinayət hüququ sahəsində qanunvericiliyin əsaslarını müəyyənləşdirən çərçivə qərarları qəbul etmək səlahiyyəti ilə təmin olundu.

Üzv-dövlətlər özlərinin cinayət qanunvericiliyini çərçivə qərarlarına uyğunlaşdırmaq vəzifəsi daşıyırlar. Onlar bu vəzifəni transformasiya müddəti ərzində icra edirlər ki, həmin müddət çərçivə qərarların «yekun müddəalar» bölməsində məcburi olaraq göstərilir. **Transformasiya** müddəti dedikdə elə bir zaman dövrü başa düşülür ki, həmin dövr ərzində üzv-dövlətlər öz cinayət qanunvericiliklərini Avropa İttifaqının cinayət hüququ sahəsində qəbul etdiyi çərçivə qərarlarına uyğunlaşdırırlar.

Çərçivə qərarları elə normativ aktlardır ki, həmin aktlarda, ilk növbədə, bu və digər davranış (hərəkət və ya hərəkətsizlik) Avropa İttifaqının bütün ərazisində cinayət əməli kimi nəzərdə tutulur və müvafiq cinayət tərkiblərinin əlamətləri müəyyənləşdirilir. Müvafiq çərçivə qərarları aşağıdakı **əməlləri** Avropa İttifaqı ərazisində cinayət sayır:

- saxta pul hazırlama;
- nağdsız ödəniş vasitələrini saxtalaşdırma;
- cinayət yolu ilə əldə olunmuş pul vəsaitlərini leqallaşdırma;
- narkotik vasitələri qanunsuz olaraq satma;
- insan alveri;
- uşaqların cinsi istismarı;
- - informasiya sisteminə qəsd etmə, qanunsuz daxil olma;
- terrorizm.

Cinayət hüququ məsələlərinə dair çərçivə qərarları həm də **aşağıdakıları** müəyyən edə bilər:

- fiziki şəxslər üçün təyin olunan cəza növlərini və onlann həddini (üzv-dövlətlər öz cinayət qanunlarında daha ağır cəza növləri müəyyən edə bilər);

- cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar (belə hallar üzv-dövlətlərin cinayət qanunvericiliyi ilə tamamlana bilər);

- hüquqi şəxslər üçün cinayət məsuliyyəti və onlar barəsində tətbiq olunan cinayət-hüquqi tədbirlər.

Cinayət hüququ sahəsində bağlanmış konvensiyalar da Avropa cinayət hüququnun mənbəyi sayılır. Söhbət Avropa ittifaqının üzvü olan dövlətlər arasında bağlanmış konvensiyalardan gedir. Belə konvensiyalar Avropa İttifaqı Şurası tərəfindən işlənilib hazırlanır. Həmin konvensiyaların qüvvəyə minməsi üçün bütün üzv-dövlətlər tərəfindən onların ratifikasiya edilməsi tələb olunmur; bunun üçün üzv-dövlətlərin yarından çoxunun konvensiyanı ratifikasiya etməsi kifayətdir.

Sözügedən konvensiyaların vasitəsi ilə üzv-dövlətlərin cinayət qanunvericiliyi üçün eyni cinayət-hüquq normaları yaradılır; üzv-dövlətlərin vəzifəsidir ki, öz cinayət qanunvericiliklərini həmin normalara uyğunlaşdırsınlar. Bu yolla, yəni konvensiya bağlamaq yolu ilə üzv-dövlətlərin cinayət qanunvericiliyi harmonizasiya olunur. Məsələn, Korrupsiya ilə mübarizə haqqında Konvensiya (26.05.1997-ci il), Cinayət işləri üzrə qarşılıqlı hüquqi yardım haqqında Konvensiya (29.05.2000-ci il) və s. aktlar buna misal ola bilər.

Lakin, belə bir məqamı vurğulamalıyıq ki, son zamanlar harmonizasiya vasitəsi kimi müvafiq konvensiya bağlamaq (üzv-dövlətlərin konvensiya imzalamaq) praktikasından istifadə olunmur. Belə ki, qeyd etdiyimiz kimi, Avropa İttifaqı 1999-cu ildən cinayət qanunvericiliyinin əsaslarının müəyyənləşdirilməsinə dair çərçivə qərarlar qəbul etmək səlahiyyəti ilə təmin olundu. İndi məhz bu qərarların vasitəsi ilə üzv-dövlətlərin cinayət qanunvericiliyi harmonizasiya edilir.

Avropa cinayət hüququnun mənbəyi kimi həm də **ümumi aksiya** tanınır ki, həmin sənəd Avropa İttifaqı Şurası tərəfindən qəbul edilir. Ümumi aksiya cinayət siyasətinin həyata keçirilməsinin hüquqi vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də elə bir hüquqi alətdir ki, onun köməyi ilə Avropa İttifaqının bütün ərazisində qüvvədə olan eyni cinayət-hüquq normaları yaradılır; bu yolla üzv-dövlətlərin cinayət qanunvericilikləri yaxınlaşdırılır. Məsələn, 21.12.1998-ci il tarixli ümumi aksiya (98733JHA) Avropa İttifaqının üzvü olan dövlətlərin ərazilərində cinayət təşkilatlarında iştirak etməyi cəzalandırılmalı olan cinayət əməli kimi tanıyır və nəzərdə tutur. Burada «cinayətkar təşkilat» anlayışına tərif verilir və müvafiq cinayət tərkibinin əlamətləri müəyyənləşdirilir.

Direktiv formasında qəbul edilən normativ aktlar da Avropa cinayət hüququnun mənbəyi kimi çıxış edir. Məsələn, Avropa Parlamentinin və Avropa İttifaqı Şurasının 26.10.2005-ci il tarixli 200560EC nömrəli direktivi «çirkli» pulların yuyulması (leqallaşdırılması) və terrorizmin maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə maliyyə sistemindən istifadə olunmasının qarşısının alınması barədədir. Bu normativ akt preventiv (qabaqlayıcı) xarakterli normalar nəzərdə tutur.

Avropa İttifaqının cinayət-hüquqi məsələlər barədə qəbul etdiyi çərçivə qərarları cinayət qanunvericiliyinin əsaslarını müəyyənləşdirir. Belə qərarlar, hər şeydən əvvəl, ictimai təhlükəli olduğuna görə müəyyən əməlləri bütün Avropa İttifaqı ərazisində «cinayət» kimi nəzərdə tutur; onlar həm də müvafiq cinayət tərkiblərinin əlamətlərini (elementlərini) müəyyən edir. Dövlətlərin milli cinayət

hüquqları ayrı-ayrı cinayət tərkiblərinin dörd əlamətini (elementini) müəyyənləşdirir ki, onlar hər bir cinayət tərkibini xarakterizə etməyə imkan verir. Söhbət aşağıdakı **əlamətlərdən (elementlərdən)** gedir:

- cinayətin obyektı;
- cinayətin obyektiv tərəfi;
- cinayətin subyektı;
- cinayətin subyektiv tərəfi.

Göstərilən əlamətlər Avropa cinayət hüququnda da müəyyən olunur, nəzərdə tutulur. Avropa İttifaqının cinayət qanunvericiliyində cinayət tərkibinin iki əlaməti (cinayətin obyektı, cinayətin obyektiv tərəfi) həmişə göstərilir. Cinayətin subyektiv tərəfi kimi əlamətə gəldikdə isə, Avropa İttifaqı cinayət qanunvericiliyi çox vaxt həmin əlaməti də göstərir.

Cinayətin subyektı kimi əlamət haqqında ayrıca danışmaq lazımdır. Avropa İttifaqının cinayət qanunvericiliyinə görə, cinayətin subyektı yalnız fiziki şəxslər ola bilər. Cinayət törədən fiziki şəxslərə **cinayətin subyektı** deyilir. Həmin şəxslər çərçivə qərarlarında nəzərdə tutulan cinayətlərə görə məsuliyyətə cəlb edilirlər. Buna görə də belə şəxslər **cinayət məsuliyyətinin subyektı** hesab olunurlar. Deməli, bu zaman «cinayətin subyektı» və «cinayət məsuliyyətinin subyektı» eynimənalı anlayışlar kimi nəzərdə tutulur.

Cinayətin subyektı olmaq, yəni cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmək üçün fiziki şəxs müəyyən olunmuş yaş həddinə çatmalıdır; ona **cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddi** deyilir. Bu, yəni yaş həddi cinayət məsuliyyətinin ümumi şərtlərindən biri olub, hər bir dövlətin cinayət qanunu ilə müəyyən olunur. Məsələn, Azərbaycan Respublikasında cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddi Cinayət Məcəlləsinin 20-ci maddəsi ilə müəyyən edilir. Burada deyilir ki, cinayət törədənədək on altı yaşı tamam olmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir; on dörd yaşı tamam olmuş şəxs isə yalnız bəzi cinayətlərə görə (qəsdən adam öldürməyə, adam oğurlamağa, oğurluğa, soyğunçuluğa, quldurluğa, zorlamağa və digər cinayətlərə görə) cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur (CM-in 20-ci maddəsinin 2-ci hissəsi).

Avropa İttifaqının cinayət qanunvericiliyinə gəldikdə, qeyd etməliyik ki, Avropa İttifaqının cinayət qanunvericiliyi bu məsələni, yəni cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən **yaş həddini müəyyənləşdirmir**. Belə ki, cinayət hüququ sahəsində Avropa İttifaqının qəbul etdiyi çərçivə qərarlar həmin məsələni tənzimləmir. Avropa İttifaqı cinayət qanunvericiliyi həm də **anlaqsızlıq məsələsini** nizama salmır. Axı, yalnız cinayət törətmiş anlaqlı şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir; bu, cinayət məsuliyyətinin ümumi şərtlərindən bəridir.

Beləliklə, Avropa İttifaqının cinayət qanunvericiliyində cinayət subyektini xarakterizə edən iki əlamət (yaş həddinə çatmaq və anlaqlı olmaq əlamətləri) tənzimlənmir; həmin məsələlər **üzv-dövlətlərin cinayət qanunvericiliyi** ilə nizama salınır.

Hüquqi şəxslərin cinayətin (cinayət məsuliyyətinin) subyektini olmasına gəldikdə, qeyd etmək vacibdir ki, Avropa İttifaqının cinayət qanunvericiliyi hüquqi şəxsləri cinayətin subyektini kimi tanımır. Belə ki, o, ümumi şəkildə hüquqi şəxslər üçün cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutmur. Bu baxımdan, Avropa İttifaqı üzv-dövlətlərin qanunvericilik təcrübəsindən, necə deyərlər, uzaqlaşmışdır. Yaddan çıxarmamalıyıq ki, Avropa İttifaqının üzvü olan bir sıra dövlətin (məsələn, Belçikanın, Fransanın və s.) cinayət məsələləri hüquqi şəxslər üçün cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur. Bəzi üzv-dövlətlərdə (məsələn, Danimarkada) hüquqi şəxslərin cinayət məsuliyyəti institutu tanınmır. Elə dövlətlər də vardır ki, onlar yalnız Avropa İttifaqına daxil olduqdan sonra həmin institutu tanımağa başladılar. Məsələn, Avropa İttifaqının üzvü olduqdan sonra Finlandiyanın cinayət qanunvericiliyi hüquqi şəxslər üçün cinayət məsuliyyəti müəyyənləşdirdi. Lakin Avropa İttifaqının cinayət qanunvericiliyi bəzi cinayətlərin törədilməsinə görə hüquqi şəxslər üçün cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur (məsələn, saxta pul hazırlamağa görə və s.).

SUAL 2

Avropa İttifaqının çərçivə qərarlarında nəzərdə tutulan cinayətlərə görə şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması məsələsi üzv-dövlətlərin milli məhkəmələri tərəfindən həll edilir. Axı, Avropa İttifaqı səviyyəsində cinayət işlərinə baxan məhkəmə orqanı mövcud deyildir. Avropa İttifaqı Məhkəməsinə gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, onun yurisdiksiyasına üzv-dövlətlər, üzv-dövlətlərlə Avropa İttifaqının institutları, habelə Avropa İttifaqının institutları arasında yaranan mübahisələr daxildir. O, həm də konstitusiya və kassasiya məhkəmələrinin funksiyalarını yerinə yetirir.

Milli məhkəmələr şəxsləri cinayət məsuliyyətinə üzv-dövlətlərin milli cinayət qanunlarına (cinayət məcəllələrinə) uyğun olaraq və onlara əsasən cəlb edirlər. Axı, Avropa İttifaqının özünün vahid «Cinayət Məcəlləsi» qəbul edilməmişdir. Odur ki, üzv-dövlətlərin məhkəmələri arasında cinayət işlərinin aidiyyəti məsələsini dürüst həll etmək tələb olunur. Bu məsələnin həlli isə milli cinayət qanununun (cinayət məcəlləsinin) məkana görə qüvvəsi ilə bağlıdır. Həmin məsələni həll etmək, yəni milli məhkəmələr arasında cinayət işlərinin aidiyyətini dürüst müəyyənləşdirməkdən ötrü çərçivə qərarların mətninə elə normalar daxil edilir ki, onlar milli cinayət qanununun məkana görə qüvvəsini tənzimləyir.

Milli cinayət qanununun məkana görə qüvvəsi dedikdə üzv-dövlətin ərazisində törədilən cinayətlərə görə cinayət qanununun qüvvəsi başa düşülür. Ümumi qaydaya görə, üzv-dövlət özünün milli ərazisində cinayət törətmiş şəxsi məsuliyyətə cəlb etməlidir. Belə ki, şəxs cinayət törədərkən ərazi prinsipi tətbiq edilir. Bu prinsipə görə, üzv-dövlətin milli ərazisində cinayət törətmiş şəxs həmin dövlətin cinayət qanunu (Cinayət Məcəlləsi) əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur. Üzv-dövlətin milli ərazisində başlamış, yaxud davam etmiş və ya tamamlanmış cinayət üzv-dövlətin ərazisində törədilmiş cinayət sayılır.

Adətən, üzv-dövlətlərə icazə verilir ki, onlar yurisdiksiyasını öz şəxslərinin xaricdə törətdikləri cinayətlərə şamil etsinlər. Belə ki, üzv-dövlətin vətəndaşları və hüquqi şəxsləri üzv-dövlətin hüdudlarından kənarında (xaricdə) cinayət törədə bilirlər. Bu cinayətə görə onlar üzv-dövlətin cinayət qanunu əsasında cinayət məsuliyyətinə cəlb edilirlər.

Törədilmiş konkret hər hansı cinayət eyni vaxtda bir neçə üzv-dövlətin yurisdiksiyasına aid ola bilər. Bu kimi hallarda üzv-dövlətlər konsultasiya aparırlar. Məqsəd onların öz hərəkətlərində razılığa nail olmalarından və yaranmış ixtilafı (münaqişəni) həll etmələrindən ibarətdir.

Üzv-dövlətlərin üzərinə cinayət işləri üzrə bir-birinə hüquqi yardım göstərilməsi vəzifəsi qoyulmuşdur. Onlar həm də öz ərazisində gizlənən cinayət törətmiş təqsirkar şəxslərin lazım gəldikdə və zəruri olduqda verilməsi (ekstradisiya) vəzifəsini daşıyırlar.

SUAL 3

Saxta pul hazırlama

Saxta pul hazırlama ən qədim cinayət əməllərindən biri sayılır. Metal (sikkələr), daha sonra kağız pulların dövriyyəyə buraxılması ilə bağlı olaraq, həmin növ cinayətin törədilməsi daha geniş xarakter aldı. Qədim Hindistan, Misir, Yunanıstan və Roma qanunları ümumi ekvivalent rolunu oynayan müxtəlif mübadilə predmetlərinin saxtalaşdırılmasına görə edam və şikəst etmə də daxil olmaqla ağır cəza növləri nəzərdə tuturdu. Xatırladaq ki, tarixin ayrı-ayrı dövrlərində ümumi ekvivalent rolunda müxtəlif mübadilə predmetləri (məsələn, kağız və metal pul, qızıl, gümüş və digər qiymətli metallar) çıxış etmişdir.

Vaxtilə **saxta pul hazırlama** işi ilə nəinki ayrı-ayrı şəxslər və ya cinayətkar təşkilatlar, həmçinin dövlətlər də məşğul olmuşdur. Bu yolla dövlətlər başqa dövlətin iqtisadi əsaslarını sarsıtmağa və maliyyə bazarına ziyan vurmağa çalışırdı (məsələn, müharibə vaxtı saxta pul hazırlama yolu ilə rəqib dövləti zəiflətmək və s.

Dünya dövlətləri milli səviyyədə saxta pul hazırlama cinayəti ilə mübarizə aparırlar; bütün dövlətlərin qanunvericiliyində həmin cinayətə görə məsuliyyət nəzərdə tutulur. Onlar saxta pul hazırlama cinayətinə qarşı həm də birlikdə, beynəlxalq səviyyədə mübarizə aparırlar ki, bunun nəticəsində 20 aprel 1929-cu ildə Pul nişanlarının saxtalaşdırılması ilə mübarizə haqqında Cenevrə Konvensiyası bağlanmışdır. Axı, unutmaq olmaz ki, saxta pul hazırlama beynəlxalq xarakterli cinayətdir.

Avropa İttifaqına gəldikdə, qeyd etməliyik ki, Avropa İttifaqı səviyyəsində də pul nişanlarının saxtalaşdırılması cinayəti ilə mübarizə aparılır. Belə ki, Avropa İttifaqının qəbul etdiyi sənədlərdən biri məhz həmin cinayətə görə məsuliyyət nəzərdə tutulmasına həsr edilmişdir. Belə bir sənədin qəbul olunması keçən yüzilliyin axırlarında və XXI əsrin əvvəllərində dövriyyəyə vahid valyutanın - avronun buraxılması ilə bağlı idi. Avro Avropa İttifaqının üzvü olan dövlətlərin milli valyutalarını ləğv edir; onlar avro ilə əvəz olunur. Bu gün avro Avropa İttifaqı ərazisində yeganə qanuni ödəniş vasitəsidir. O, Avropa İttifaqının kollektiv valyutası hesab olunur.

Sözügedən sənəd rəsmən belə adlanır: «Avronun buraxılması ilə bağlı olaraq saxta pul hazırlamaqdan cinayət məsuliyyəti tədbirlərinin və başqa sanksiyaların vasitəsi ilə müdafiə olunmanın gücləndirilməsi haqqında» çərçivə qərarı. Bu sənəd Avropa İttifaqının cinayət hüququ sahəsində qəbul etdiyi ilk çərçivə qərarı hesab edilir. Çərçivə qərarı (**2000383JHA**) Avropa İttifaqı Şurası tərəfindən 29.05.2000-ci il tarixdə qəbul olunmuşdur. Burada implementasiya müddəti haqqında göstərişə

də rast gəlinir. Həmin qərara əsasən, implementasiya müddəti bir ildən ibarətdir (29 may 2000-ci il - 29 may 2001-ci il). **Implementasiya müddəti** elə bir vaxt dövrüdür ki, bu dövr ərzində üzv-dövlətlər özlərinin müvafiq qanunvericiliyini çərçivə qərarına uyğunlaşdırırlar. Bu yolla saxta pul hazırlama əməlinə münasibətdə üzv-dövlətlərin cinayət qanunvericiliyinin harmonizasiyası (yaxınlaşdırılması) həyata keçirilir.

Çərçivə qərarında belə bir suala cavab verilir ki, pul nədir? Axı, həmin qərar saxta pulların hazırlanmasına - pulların saxtalaşdırılmasına görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur. Buna görə də pulun nə demək olduğuna aydınlıq gətirməliyik. Sözügedən qərarın 1-ci maddəsində pula leqal anlayış verilir. Həmin maddəyə görə, **pul** dedikdə aşağıdakılar başa düşülür:

- kağız pullar (o cümlədən bank biletləri);
- metal pullar;
- avro.

Pul qanuni olaraq dövriyyəyə buraxılmalıdır. Sözügedən çərçivə qərarında məhz qanuni olaraq dövriyyəyə buraxılmış pulların saxtalaşdırılmasına görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur. Hələlik dövriyyəyə buraxılmamış pullara gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, dövriyyəyə buraxılmamış pulları saxtalaşdıran (saxta pul hazırlayan) şəxslər də cinayət məsuliyyəti daşıyırlar (qərarın 5-ci maddəsi).

Çərçivə qərarı pul nişanlarını saxtalaşdırma cinayətini ümumiləşdirilmiş anlayış kimi işlədir. Həmin anlayışla bir neçə cinayət əməli əhatə olunur ki, həmin əməllər özlərinin obyektiv tərəflərinə görə bir-birindən fərqlənir. Söhbət aşağıdakı **cinayət əməllərindən** gedir:

- saxta pul hazırlama;
- saxta pul satma;
- şəxs tərəfindən satış məqsədi ilə xaricdən saxta pul gətirilməsi (şəxs bilir ki, gətirdiyi pullar saxtadır);
- şəxs tərəfindən satış məqsədi ilə xaricə saxta pul aparılması (şəxs bilir ki, apardığı pullar saxtadır);
- şəxs tərəfindən satış məqsədi ilə saxta pulun daşınması (şəxs bilir ki, daşdığı pullar saxtadır);
- şəxs tərəfindən saxta pulun əldə olunması (şəxs bilir ki, əldə etdiyi pullar saxtadır);
- saxta pul kəsmək üçün avadanlıq və digər materialların hazırlanması ilə bağlı hərəkətlər etmək.

Sadalanan hərəkətlərdən birini etdikdə fiziki şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur. Çərçivə qərarı pul nişanlarının saxtalaşdırılmasına görə yalnız **fiziki şəxslər üçün** cinayət məsuliyyəti müəyyənləşdirmir. Sözügedən qərar yuxarıda

göstərilən hərəkətləri etməyə görə həm də **hüquqi şəxslər** üçün cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur; qərarın 8-ci maddəsi məhz hüquqi şəxslərin məsuliyyət məsələsini tənzimləyir. Təsadüfi deyildir ki, həmin maddə «Hüquqi şəxslərin məsuliyyəti» adlanır. Bu maddəyə görə, hüquqi şəxs ona rəhbərlik etmək səlahiyyətinə malik olan şəxslərin hərəkətinə (hərəkətsizliyinə) görə məsuliyyət daşıyır. Belə şəxslər hüquqi şəxsi təmsil etmək, hüquqi şəxsin adından qərarlar qəbul etmək və ya hüquqi şəxsin fəaliyyətinə nəzarət etmək səlahiyyətlərini həyata keçirən vəzifəli şəxslərdir. Bu səlahiyyətlərdən, heç olmazsa, birinə malik olan fiziki şəxs hüquqi şəxsin rəhbəri kimi tanınır.

Sözügedən çərçivə qərarı cinayət törətmiş fiziki şəxslərin cəzalandırılmasını nəzərdə tutur və cinayətin törədilməsinə görə tətbiq edilən cəza növlərini müəyyən edir. Saxta pul hazırlamağa görə **azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza** nəzərdə tutulur; bütün üzv-dövlətlərdə həmin cinayəti törədən fiziki şəxslər azadlıqdan məhrum edilir.

Çərçivə qərarı həm də müəyyən edir ki, hüquqi şəxslər barəsində hansı cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq olunur; onun 9-cu maddəsi məhz bu məsələyə həsr olunmuşdur. O, «Hüquqi şəxslər barəsində sanksiyalar» adlanır. **Cərimə** hüquqi şəxslər barəsində tətbiq olunan əsas cinayət-hüquqi tədbir (cinayət-hüquqi sanksiya) kimi müəyyən edilir. Cərimənin miqdarını üzv-dövlətlər müəyyənləşdirir.

Cərimədən başqa, hüquqi şəxslərə digər **cinayət-hüquqi tədbirlər** tətbiq oluna bilər ki, onlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- imtiyazlardan (güzəştlərdən) istifadə etmək hüququndan məhrum edilmə;
- dövlətdən yardım almaq hüququndan məhrum edilmə;
- kommersiya fəaliyyətinin ayrı-ayrı növləri ilə məşğul olmaq hüququndan həmişəlik və ya müvəqqəti məhrum olunma;
- hüquqi şəxsin məhkəmə qaydasında ləğv olunması;
- hüquqi şəxsin məhkəmə nəzarətinə verilməsi.

Sözügedən çərçivə qərarı pulun (nağd pulun) axtalaşdırılmasının cinayət-hüquqi mühafizəsinə (hüquqi qorunmasına) yönəlmişdir. Pul (nağd pul) isə ödəniş-hesablaşmaların həyata keçirilməsində istifadə olunan əsas dövriyyə alətidir.

Nağdsız ödəniş vasitələrini saxtalaşdırma

Pul dövriyyəsinin əsas alətlərindən biri nağdsız ödəniş vasitələri hesab edilir. Belə vasitələrdən pul-hesablaşma əməliyyatlarının həyata keçirilməsində istifadə olunur. **Nağdsız ödəniş vasitələrinə** kredit kartları, çeklər, köçürmə vekselləri və digər vasitələr daxildir; bank biletləri (bank-notlar) bu anlayışa aid deyil. Belə

vasitələrin pul dövriyyəsi üçün mühüm əhəmiyyətə malik olmasını nəzərə alaraq və onların saxtalaşdırılmasının qarşısını almaq üçün Avropa cinayət hüququ pul dövriyyəsinin vacib aləti olan nağdsız ödəniş vasitələrini cinayət-hüquqi mühafizə ilə təmin edir. Avropa İttifaqı Şurasının **28.05.2001-ci il tarixli (EC)12062001 nömrəli normativ aktı** məhz bu məsələyə həsr olunmuşdur; həmin akt belə adlanır: «Nağdsız ödəniş vasitələrinin saxtalaşdırılması və onların barəsində edilən aldadıcı hərəkətlər ilə mübarizə haqqında» çərçivə qərarı.

Sözügedən çərçivə qərarı nağdsız ödəniş vasitələri saxtalaşdırma cinayətini ümumiləşdirilmiş anlayış kimi işlədir. Belə ki, həmin anlayış özündə aşağıdakı **üç növ cinayəti** birləşdirir:

- ödəniş vasitələri ilə bağlı olan cinayət-hüquq pozuntuları;
- informasiya texnologiyalarından istifadə ilə bağlı olan cinayət-hüquq pozuntuları;
- xüsusi avadanlığa aid olan cinayət-hüquq pozuntuları.

Ödəniş vasitələri ilə bağlı olan cinayət-hüquq pozuntularına aşağıdakılar aiddir ki, çərçivə qərarının 2-ci maddəsi həmin pozuntuları müəyyənləşdirir:

- ödəniş vasitələrinin oğurlanması və onlara olan sahibliyin digər qanunsuz yolla ələ keçirilməsi;
- ödəniş vasitələrindən qanunsuz istifadə etmək məqsədi ilə onların saxtalaşdırılması və ya təhrif edilməsi;
- saxta, təhrif olunmuş və ya qanunsuz yolla əldə edilmiş ödəniş vasitələrinin istifadə etmək məqsədi ilə alınması (əldə edilməsi), daşınması, satılması, başqa şəxsə güzəşt edilməsi (verilməsi) və ya saxlanması;
- sadalanan bu kimi cinayətlərin obyektivi olan ödəniş vasitələrindən şəxsin özünün qanunsuz istifadə etməsi (məsələn, saxta kredit kartı ilə pul almaq və ya başqa şəxsdən oğurlanmış kredit kartı ilə pul almaq).

İnformasiya texnologiyalarından istifadə ilə bağlı olan cinayət-hüquq pozuntuları tamah məqsədilə özgəsinin (başqa şəxslərin) pul vəsaitləri ilə əməliyyatlar aparılmasında ifadə olunur. Belə ki, bu və ya digər şəxs pul köçürmələri prosesində iştirak edən bank və ya başqa təşkilatların informasiya resurslarına (kompyuter məlumat bazalarına və ya proqram təminatlarına) qanunsuz yolla daxil olur və orada dəyişiklik edir.

Bununla cinayətkar özgəsinə məxsus olan pul vəsaitləri ilə əməliyyatlar aparır. Göstərilən çərçivə qərarının 3-cü maddəsi bu növ cinayətə həsr olunmuşdur.

Xüsusi avadanlığa aid olan cinayət-hüquq pozuntuları ödəniş vasitələrini saxtalaşdırmaq və ya təhrif etmək üçün, yaxud da qanunsuz pul köçürmələrini həyata keçirmək üçün avadanlıq və ya proqram təminatı hazırlamaqda, əldə etməkdə, satmaqda və saxlamaqda, habelə üçüncü şəxslərə güzəşt etməkdə ifadə olunur.

Çərçivə qərarının 4-cü maddəsi bu növ cinayətin mahiyyətinə aydınlıq gətirilməsinə həsr edilmişdir.

Göstərilən üç növ cinayətləri törədən fiziki şəxslər bütün üzv-dövlətlərdə cəzalandırılır. Əsas cəza növü azadlıqdan məhrum etmədir (çərçivə qərarının 6-cı maddəsi). Həmin çərçivə qərarı həm də hüquqi şəxslər üçün cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur.

Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və digər əmlak növlərinin leqallaşdırılması

Ayrı-ayrı şəxslər müəyyən hallarda cinayət yolu ilə pul vəsaitləri və digər əmlak növləri əldə edirlər. Söhbət cinayət yolu ilə əldə olunmuş gəlirlərdən gedir ki, onlara «çirkli» pullar da deyilir. Cinayət törədilməsi nəticəsində əldə olunmuş «çirkli» pullar «yuyulur», yəni «çirkli» pullar «təmiz» pullara çevrilir. «Çirkli» pulların yuyulmasına (fransızca «blanchiment d'argent», ingiliscə «money laundering») həm də cinayət yolu ilə əldə olunmuş pulların **leqallaşdırılması** deyilir. Avropa cinayət hüququnda «pulların yuyulması» termini ilə yanaşı, «kaptalların yuyulması» anlayışı da (fransızca «blanchiment de capitaux») işlədilir.

Cinayət yolu ilə əldə olunmuş gəlirlər (pullar və digər əmlak növləri, maliyyə resursları) leqal iqtisadiyyata qoyulur. Bu işə, öz növbəsində, dövlətlərin iqtisadi-maliyyə təhlükəsizliyini pozur, dövlətlərarası beynəlxalq münasibətlərə olduqca mənfi təsir göstərir, terrorizmin və digər cinayətlərin törədilməsi hallarını artırır və s. Buna görə, yəni ictimai təhlükəli əməl olması səbəbindən cinayət yolu ilə əldə olunmuş gəlirlərin leqallaşdırılması («çirkli» pulların yuyulması) ilə həm beynəlxalq, həm də dövlətdaxili (milli) səviyyələrdə cinayət-hüquqi mübarizə aparılır.

Beynəlxalq-hüquqi mənada «pulların yuyulması» (money laundering) terminindən istifadə olunmasına XX əsrin 80-ci illərindən başlanılmışdır. Belə ki, 1988-ci il dekabrın 20-də Vyanada «**Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında**» **BMT Konvensiyası** (№ 27627) qəbul edildi. Bu konvensiya cinayət yolu ilə əldə olunmuş gəlirlərin («çirkli» pulların) yuyulmasına (leqallaşdırılmasına) qarşı aparılan mübarizənin beynəlxalq-hüquqi əsası sayılan sənədlərdən biridir. Nəzərə alınmalıdır ki, həmin konvensiyada narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə əldə olunan gəlirlərin yuyulmasına qarşı mübarizə ilə bağlı müəyyən normalar nəzərdə tutulmuşdur.

Regional səviyyədə cinayət yolu ilə əldə olunmuş gəlirlərin yuyulmasına - leqallaşdırılmasına qarşı mübarizə məsələləri beynəlxalq regional təşkilatlar, məsələn, Avropa Şurası çərçivəsində həll olunur. Strasburqda 1990-cı il noyabrın 8-də Avropa Şurası tərəfindən «**Cinayətkar fəaliyyətdən əldə olunan gəlirlərin yuyulması, aşkar edilməsi, aradan, qaldırılması və müsadirə olunması haqqında**» Konvensiya (CETS № 141) qəbul edildi.¹

«Çirkli» pulların yuyulması kimi əməllə həm də **Avropa İttifaqı səviyyəsində** cinayət-hüquqi mübarizə aparılır. «Çirkli» pulların yuyulması dedikdə elə bir proses başa düşülür ki, bu prosesin həyata keçirilməsi zamanı cinayət yolu ilə əldə olunmuş pul vəsaitləri leqallaşdırılır, yəni leqal (qanuni) pul vəsaitlərinə çevrilir. Söhbət cinayət yolu ilə əldə olunmuş gəlirlərə leqal (qanuni) «don geydirmək» prosesindən gedir. Nəinki pul vəsaitləri, həmçinin cinayət yolu ilə əldə olunmuş digər əmlak növləri leqallaşdırılır («yuyulur»),

Avropa İttifaqı çərçivəsində 10.06.1991-ci il tarixdə «**Kapitalları yumaq məqsədilə maliyyə sistemindən istifadə olunmasının qarşısının alınması haqqında**» Direktiv (91308EBC) qəbul edildi ki, bu, «çirkli» pulların yuyulması ilə mübarizə istiqamətində atılan ilk addım idi; 2005-ci ildə həmin direktiv 200560EC nömrəli direktivlə əvəz olundu. Bu direktiv isə 26 oktyabr 2005-ci il tarixdə Avropa Parlamenti və Avropa İttifaqı Şurası tərəfindən qəbul olunmuşdur; həmin normativ akt rəsmən belə adlanır: «**Kapitalları yumaq və terrorizmi maliyyələşdirmək məqsədilə maliyyə sistemindən istifadənin qarşısının alınması haqqında**» Direktiv.

Sözgedən direktiv preventiv xarakterli sənəddir. Belə ki, burada preventiv (qabaqlayıcı) tədbirlər müəyyən edilmişdir. Onun təyinatı kapitalların yuyulması və terrorizmin maliyyələşdirilməsi prosesinin həyata keçirilməsinə mane olmaqdan ibarətdir. Bu proses isə Avropa İttifaqının kredit müəssisələrinin və maliyyə təşkilatlarının (o cümlədən sığorta təşkilatının), habelə fiziki və hüquqi şəxslərin (pul əməliyyatlarında iştirak və ya vasitəçilik edən şəxslərin, məsələn, auditorların, notariusların, daşınmaz əmlak agentlərinin və s. şəxslərin) köməyi ilə həyata keçirilə bilər. Preventiv xarakterli **tədbirlərə** aşağıdakılar aiddir:

- bankların xidmət göstərdiyi hər bir müştərinin kimliyinin təyin edilməsi;

- ödənişlər həyata keçirilən zaman bankların müştərilərdən vəsait alanın (benefisiarın) göstərilməsini tələb etməsi;

- anonim hesabların, o cümlədən anonim əmanət hesablarının açılmasına yol verilməməsi;

¹

- pul köçürənin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi;
- kazinoların lisenziyalaşdırılması və onun müştərilərinin şəxsiyyətinin müəyyən olunması və s.

Sözügədən direktiv «çirkli» pulların yuyulması əməlinə qarşı mübarizə aparmaq üçün həm də cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur. Burada həmin əməl müstəqil cinayət növü kimi müəyyən olunur; həmin cinayəti törədən təqsirkar şəxslər cəzalandırılır.

«Çirkli» pulların yuyulması kimi cinayətlə mübarizə aparmaq üçün Avropa İttifaqı çərçivəsində həm də, xüsusi olaraq, **çərçivə qərarı (2001500JHA)** qəbul edilmişdir; Avropa İttifaqı Şurası tərəfindən 2001-ci il iyunun 26-da qəbul edilən həmin normativ aktın rəsmi adı belədir: «Cinayətkar fəaliyyətdən əldə edilmiş pulların yuyulması, eyniləşdirilməsi, aşkar edilməsi, dondurulması, aradan qaldırılması və cinayəti törətmək üçün istifadə olunan alətlərin müsadirə edilməsi haqqında» çərçivə qərarı.

Sözügədən çərçivə qərarının 2-ci maddəsinə görə, «çirkli» pulların yuyulması Avropa İttifaqının bütün ərazisində cinayət əməli sayılır. Bundan ötrü tələb edilir ki, üzv-dövlətlərin qanunvericiliyində «əsas cinayət» görə müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutulsun. Əsas cinayət odur ki, onun törədilməsi nəticəsində gəlirlər əldə edilir və həmin gəlirlər «yuyulur».

Çərçivə qərarı həmçinin müstəqil cinayət kimi pulların yuyulmasına görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur (qərarın 2-ci maddəsi). Belə ki, əgər şəxs Avropa İttifaqı ərazisində Avropa Şurası Konvensiyasının (CETS №141, 1990-cı il) 6-cı maddəsində nəzərdə tutulan əməli qəsdən törədirsə, o, cinayət məsuliyyətinə cəlb olunur; üzv-dövlətlərin qanunvericiliyində şəxsin daha ciddi cəzalandırılması nəzərdə tutula bilər.

«Çirkli» pulların yuyulması ilə **milli (dövlətdaxili)** səviyyədə də mübarizə aparılır. Belə ki, dünyanın ayrı-ayrı ölkələrinin cinayət qanunvericiliyi həmin əmələ görə məsuliyyət nəzərdə tutur. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının hal-hazırda qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 193-1-ci maddəsi cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərini və ya digər əmlakı leqallaşdırma əməlinə qarşı mübarizəyə həsr olunmuşdur, həmçinin «Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olunmuşdur və s.

Korrupsiya

Ən qədim cinayət növlərindən biri korrupsiya hesab edilir. Əksər ölkənin dövlət mexanizminə az və ya çox dərəcədə xas olan korrupsiya ilə mübarizə tarixin bütün

inkişaf dövrlərində dövlətçiliyi müşayiət etmişdir. Eramızdan əvvəl Qədim Babilstana aid tarixi sənədlərdən məlum olur ki, məmurlar və hakimlər tərəfindən sui-istifadəyə yol verilməsi, habelə dini məbəd (xram) qulluqçularından saray əyanlarının rüşvət alması halları ilə mübarizə aparılmışdır. Hakimiyyətlə qımlmaz sürətdə bağlı olan korrupsiyanı dahi Platon və Aristotel siyasətlə əlaqələndirirdi.

İndiki vaxtda korrupsiya əksər ölkələrin iqtisadiyyatına və bütövlükdə cəmiyyətə toxunur, dövlətlərin sabitliyini və təhlükəsizliyini təhdid edir, demokratik institut və dəyərləri sarsıdır, davamlı inkişafa və hüquq qaydasına zərər vurur.

Bu gün korrupsiya lokal problem hesab edilmir. Müasir dövrdə o, transmilli (beynəlxalq xarakterli) məsələyə çevrilmişdir. Bu səbəbdən korrupsiya ilə **beynəlxalq səviyyədə** mübarizə aparılır. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, XX əsrin son illərində korrupsiya beynəlxalq xarakterli iqtisadi cinayət kimi tanınır. Haqlı olaraq, hüquq ədəbiyyatında göstərilir ki, qloballaşma dövründə korrupsiya yeni keyfiyyətə - transmilli xarakterə malik olur ki, bu keyfiyyət də onu beynəlxalq xarakterli cinayətlər sırasına aid etməyə imkan verir.

BMT-nin Korrupsiya əleyhinə Konvensiyası korrupsiyaya görə məsuliyyət nəzərdə tutan beynəlxalq-hüquqi sənəddir. Həmin sənəd korrupsiya ilə mübarizənin beynəlxalq-hüquqi əsası sayılır. Sözügedən konvensiya 31.10.2003-cü il tarixdə BMT Baş Assambleyasının 58-ci sessiyasında qəbul edilmişdir, Həmçinin 2010-cu ildə beynəlxalq təşkilat qismində Beynəlxalq Antikorrupsiya Akademiyası təsis olunmuşdur.

Həm də bir sıra regional xarakterli sənəd qəbul edilmişdir ki, həmin sənədlər əsasında korrupsiya ilə **regional səviyyədə** beynəlxalq-hüquqi mübarizə aparılır; onlar ayn-ayn regionlarda korrupsiya ilə mübarizə sahəsində beynəlxalq dövlətlərarası əməkdaşlıq məsələlərini tənzimləyir. Məsələn, Avropa Şurası çərçivəsində 27.01.1999-cu ildə korrupsiyaya görə cinayət məsuliyyəti haqqında müvafiq konvensiya qəbul edilmişdir;

Amerika qitəsində 29.03.1996-cı ildə korrupsiya ilə mübarizə haqqında Amerika dövlətlərarası konvensiya bağlanmışdır; Afrika qitəsində 12.07.2003-cü ildə korrupsiyanın qarşısının alınması və onunla mübarizə haqqında müvafiq konvensiya imzalanmışdır.

Korrupsiya ilə mübarizə həm də **Avropa İttifaqı çərçivəsində** aparılır. Axı, bütün müasir cəmiyyətlər üçün «sosial bəla» olan korrupsiya bazar mexanizmlərini təhrif edir, insanların həyat səviyyəsinin pisləşməsinə səbəb olur, insan hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxarır, demokratiyanı və hüquq qaydasını

zəiflədir, mütəşəkkil cinayətlərin, terrorizmin və beynəlxalq təhlükəsizliyi təhdid edən digər ictimai təhlükəli əməllərin törədilməsinə kömək edir.

Avropa İttifaqı çərçivəsində korrupsiya ilə mübarizə aparmaq üçün 25.06.1997-ci il tarixdə, xüsusi olaraq, ayrıca konvensiya qəbul edilmişdir. Həmin normativ akt rəsmən belə adlanır: «**Avropa Birliyinin və ya Avropa İttifaqının üzvü olan dövlətlərin vəzifəli şəxslərinin korrupsiya əməlləri ilə mübarizə haqqında**» **Konvensiya**. Konvensiyada korrupsiyaya anlayış verilir ki, bu, bütün Avropa İttifaqı üçün ümumi olub, hamılıqla qəbul edilən anlayış sayılır. Bununla konvensiya ayrı-ayrı üzv-dövlətlərin qanunvericiliyində mövcud olan hüquqi boşluqları və qeyri-dürüst halları aradan qaldırır. Konvensiya həm də korrupsiyanın əsasını və ona görə cinayət məsuliyyətinin subyektlərinin dairəsini müəyyənləşdirir ki, bu məsələlər də bütün Avropa İttifaqı üçün eynidir.

Beynəlxalq hüquqa aid dərsləklərdə göstərilir ki, korrupsiya (latınca - «corruptio») ictimai və siyasi xadimlərin, habelə vəzifəli şəxslərin (söhbət, əsasən, qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyət orqanlarının vəzifəli şəxslərindən gedir) satqınlığı, ələ alınması (satin alınması) deməkdir. Konvensiyaya gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, burada korrupsiyanın iki forması (növu) fərqləndirilir:

- passiv korrupsiya;
- aktiv korrupsiya.

Passiv korrupsiyaya sözügedən konvensiyanın 2-ci maddəsində anlayış verilmişdir. Passiv korrupsiya dedikdə vəzifəli şəxslərin qəsdən passiv davranışla törətdiyi elə bir əməl başa düşülür ki, bu əmələ görə vəzifəli şəxslər öz xidməti vəzifə borclarını pozaraq, onların həyata keçirilməsinin (və ya keçirilməməsinin) əvəzində vəd edilmiş istənilən xarakterli faydanın verilməsini tələb edir, alır və ya qəbul edir. Fayda vəzifəli şəxs tərəfindən bilavasitə və ya üçüncü şəxslərin vasitəsi ilə əldə edilə bilər; fayda həm vəzifəli şəxsin özünə, həm də üçüncü şəxslərə aid ola bilər. Vəzifəli şəxsin etməyə borclu olduğu hərəkət onun qulluq (vəzifə) səlahiyyətlərinə daxildir. Pozuntuya yol verərək o, öz qulluq səlahiyyətlərinə aid olan müvafiq hərəkəti həyata keçirmir və ya keçirir. Bunun əvəzində vəzifəli şəxs fayda əldə edir. Deməli, fayda həm də vəzifəli şəxsin öz qulluq səlahiyyətlərindən sui-istifadə etməsi yolu ilə əldə edilə bilər.

Aktiv korrupsiya dedikdə vəzifəli şəxsin qəsdən aktiv davranışla törətdiyi elə bir əməl başa düşülür ki, bu əmələ görə vəzifəli şəxsə xidməti vəzifəsini pozaraq, öz qulluq səlahiyyətlərinə daxil olan hərəkəti həyata keçirməyin və ya həyata keçirməkdən çəkinməyin müqabilində istənilən xarakterdə fayda təqdim olunur.

Fayda vəzifəli şəxsə həm bilavasitə, həm də üçüncü şəxslərin vasitəsi ilə təqdim olunur. Fayda həm vəzifəli şəxsin özü, həm də başqa şəxslər üçündür. Aktiv korrupsiyanın anlayışı konvensiyanın 3-cü maddəsində verilmişdir.

Fayda, adətən, **maddi obyekt** formasında olur. Belə ki, vəzifəli şəxs faydanı, bir qayda olaraq, maddi obyekt şəklində əldə edir (məsələn, pul, qiymətli kağız, qiymətli metal və s.). Faydanın **predmeti** həm də hərəkət (iş görmək və xidmət göstərmək) ola bilər ki, həmin hərəkət vəzifəli şəxsin birbaşa və ya dolaylı yolla mənafeyinin təmin edilməsinə yönəlir (məsələn, şəxs tərəfindən vəzifəli şəxsin yaşayış evinin təmir olunması, yaxud ona bağ evi tikdirməsi və ya şəxsin vəzifəli şəxsin yüklərini başqa şəhərə daşması və s.). Faydanın predmeti qismində **qeyri-maddi xarakterli üstünlük** də çıxış edə bilər.

Qeyd etməliyik ki, Avropa İttifaqı Şurası tərəfindən sözügedən konvensiyaya rəsmi kommentariya verilmişdir. Burada göstərilir ki, «fayda» anlayışı geniş mənada təfsir olunmalıdır.

Korrupsiya cinayətinin obyektiv tərəfi vəzifəli şəxsin əməlinə (davranışında) ifadə olunur. Onun əməli (davranışı) isə hərəkət və ya hərəkətsizlik kimi formalarda törədilir. Vəzifəli şəxsin hərəkət və ya hərəkətsizliyi onun öz qulluq (xidməti) vəzifələrini pozması ilə bağlı olmalıdır. Belə ki, vəzifəli şəxsin hərəkət etməsi və ya hərəkətsizliyə yol verməsi onun öz qulluq (xidməti) vəzifələrinin pozulmasına gətirib çıxarmalıdır. Məhz pozuntuya yol verməsi sayəsində və onun əvəzində vəzifəli şəxs fayda (pul, üstünlük və s.) əldə edir. Həyata keçirilən korrupsiya əməli vəzifəli şəxsin qulluq səlahiyyətlərinə aid olmalıdır.

Korrupsiya aktını həyata keçirən şəxs və ya korrupsiya aktının yönəldiyi subyekt rolunda **vəzifəli şəxslər** çıxış edir. Konvensiyanın adından görüldüyü kimi, söhbət Avropa Birliyinin, eləcə də Avropa İttifaqının üzvü olan dövlətlərin vəzifəli şəxslərindən gedir. Bu kateqoriya şəxslərə Avropa Birliyində və ya üzv-dövlətlərdə dövlət qulluğunda (xidmətində) olan fiziki şəxslər (fərdlər) aiddir (konvensiyanın 1-ci maddəsi).

Avropa İttifaqının ayrı-ayrı institutlarının tərkibinə daxil olan üzvlərə (institut üzvlərinə) gəldikdə, qeyd etməliyik ki, onlara «vəzifəli şəxs» anlayışı şamil edilmir. Lakin institut üzvləri korrupsiyaya yol verərlərsə, onlar korrupsiya subyekt kimi tanınır. Belə hallarda institut üzvləri üzv dövlətlərin müvafiq dövlət hakimiyyət orqanlarının (nazirliklərin) üzvlərinə bərabər tutulur. Məsələn, üzv-dövlətlərin birində Avropa Komissiyasının üzv naziri ilə eyni statusa malik olur. Belə ki, korrupsiyanın subyektli olmaq baxımından, Avropa İttifaqı institutlarının

üzləri üzv-dövlətlərin müvafiq hakimiyyət orqanlarının üzləri ilə eyniləşdirilir və bir bərabərdə tanınır (konvensiyanın 4-cü maddəsi).

Sözügedən konvensiyada korrupsiyaya görə tətbiq edilən **cəza növlərinə** də toxunulur; onun 4-5-ci maddələri məhz bu məsələyə həsr olunmuşdur. Bu maddələrdə azadlıqdan məhrum etmə əsas cəza növü kimi nəzərdə tutulur. Konvensiyanın 5-ci maddəsində deyilir ki, Avropa İttifaqının üzvü olan bütün dövlətlərdə ciddi korrupsiya faktlarına görə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutulmalıdır.

Konvensiyanın 4-cü maddəsi isə özəl sektorda korrupsiyaya görə tətbiq edilən cəza növlərinin müəyyənləşdirilməsinə həsr olunmuşdur. Belə ki, Avropa İttifaqında hansı sahədə törədilməsindən asılı olaraq, korrupsiya cinayətlərinin iki növü fərqləndirilir; bu növlərdən biri **dövlət hakimiyyəti sistemində korrupsiya** adlanır ki, bu, ənənəvi növdür. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, korrupsiya dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı olan ənənəvi məsələ hesab edilir. Müasir anlamda korrupsiya dövlət məmurları tərəfindən yol verilən soyğunçuluqdur. Hələ XVI əsrdə (1532-ci il) Nikkolo Makiavelli yazdığı «Hökmdar» kitabında korrupsiyanı «soyğunçuluq sistemi» kimi xarakterizə etmişdir. Sovet dövlət xadimlərindən biri olan Zinoviyevə görə, korrupsiya «hakimiyyət mətbəxinin» əmtəəyə çevirdiyi hakimiyyətin özünün «hakimiyyət xidmətləri bazarında» realizə olunma mexanizmidir; bunun nəticəsində maliyyə, xammal, texnologiya və digərləri ilə yanaşı, «hakimiyyət xidmətləri bazarı» da formalaşmışdır.

Korrupsiyanın ikinci növü isə **özəl sektorda korrupsiya** adlanır; bu növ korrupsiyanın subyekt qismində özəl sektora aid olan müəssisə və təşkilatlarda rəhbərlik və ya əmək funksiyalarını yerinə yetirən şəxslər çıxış edir; belə müəssisə və təşkilatlar isə xüsusi (özəl) sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olurlar. Özəl sektordakı korrupsiya da həm aktiv, həm də passiv korrupsiya formalarında ola bilər.

Bütün üzv-dövlətlərdə özəl sektorda korrupsiyaya görə azadlıqdan məhrum etmə növündə maksimum cəza nəzərdə tutulmalıdır ki, onun müddəti 1 ildən 3 ilə kimi olmalıdır (konvensiyanın 4-cü maddəsi). Üzdövlətlər öz cinayət qanunvericiliyində korrupsiyaya görə həm də əlavə cəza növləri müəyyən etməlidir (məsələn, təqsirkar şəxsi xüsusi peşə fəaliyyətini həyata keçirmək hüququndan məhrum etmə, müəssisədə rəhbərlik etmək və ya müəssisənin rəhbərlik orqanının tərkibinə seçilmək hüququndan məhrum etmə və s.).

Özəl sektorda korrupsiya ilə mübarizə aparmaq üçün, ayrıca olaraq, xüsusi sənəd qəbul olunmuşdur. Avropa İttifaqı çərçivəsində 22.12.1998-ci il tarixdə

qəbul edilən həmin sənəd (98742JHA) belə adlanır: «**Özəl sektorda korrupsiya ilə mübarizəyə dair Birgə Tədbirlər**». Həmin sənəd Avropa İttifaqının özəl sektoruna aid olan müəssisə və təşkilatlardakı korrupsiya ilə mübarizəyə həsr edilmişdir.¹

Dünyanın ayn-ayn bir sıra ölkəsi öz qanunvericiliyində korrupsiya cinayətlərinə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin XXXIII fəslə (308 - 314-3-cü maddələr) korrupsiya cinayətləri, habelə qulluq mənafeyi əleyhinə olan digər cinayətlərlə mübarizəyə həsr edilmişdir; «Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında» Azərbaycan Respublikasının 13.01.2004-cü il tarixli 580-IIQ nömrəli Qanunu qəbul olunmuşdur və s.

Narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi

Narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi beynəlxalq münasibətlər, dövlətlərin sosial - iqtisadi inkişafı və onların milli təhlükəsizliyi üçün xüsusilə böyük təhlükə törədən cinayət əməli sayılır. Həmin əməl beynəlxalq xarakterli cinayətlər sırasına daxil olub, onların ən geniş yayılmış növü hesab edilir. Odur ki, bu cinayət əməli ilə, ilk növbədə, **beynəlxalq səviyyədə** mübarizə aparılır. Bundan ötrü dövlətlər arasında BMT səviyyəsində bir neçə beynəlxalq müqavilə bağlanmışdır ki, onlar arasında aşağıdakılar ən vacib konvensiya sayılır:

- Narkotik vasitələr haqqında Vahid Konvensiya (1961 -ci il);
- Psixotrop maddələr haqqında Konvensiya (1971 -ci il);
- Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında Konvensiya (1988-ci il) və s.

Axırıncı konvensiya xüsusilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmin konvensiyada müəyyən edilir ki, narkotik vasitələrlə və psixotrop maddələrlə bağlı hansı əməllər cinayət sayılır.

Narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə həm də **milli (dövlətdaxili)** səviyyədə mübarizə aparılır. Ayn-ayn ölkələrin cinayət qanunvericiliyi həmin cinayətə görə məsuliyyət nəzərdə tutur. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin XXVI fəslə (234-240-cı maddələr) narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar cinayətlərlə mübarizəyə həsr olunmuşdur; «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 28.06.2005-ci il tarixli Qanunu qəbul edilmişdir və s.

Narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə **Avropa İttifaqı səviyyəsində** də mübarizə aparılır. Avropa İttifaqının sənədlərində «narkotik maddələrin ticarəti» kimi termindən istifadə olunur. Narkotik maddələrin ticarəti isə onların

yayılmasına səbəb olur. Məhz narkotik maddələrin Avropa İttifaqı ərazisində yayılması ilə mübarizə aparılır. İlk növbədə, həmin cinayətə görə cinayət məsuliyyəti məsələlərinə dair qanunvericiliyin (Avropa İttifaqı qanunvericiliyinin) əsaslan müəyyən edilməlidir. Söhbət cinayət məsuliyyətinin ümumittifaq standartlarının müəyyənləşdirilməsindən gedir. Bundan ötrü Avropa İttifaqı Şurasının 25.10.2004-cü il tarixli çərçivə qəran (2004/757/JHA) təsdiqlənmişdir ki, onun layihəsi Avropa Komissiyası tərəfindən hazırlanmışdır. Həmin normativ akt belə adlanır: «**Narkotik maddələrin ticarəti sferasında cinayətlər və tətbiq edilməli olan sanksiyalar barəsində minimum müddəalar haqqında**» **Çərçivə Qərarı**. Bu sənəddə «narkotik maddələr» (drogue) anlayışı həm də psixotrop maddələri əhatə edir; həmin anlayış isə universal xarakterli BMT konvensiyalarına istinad etməklə müəyyən olunur. Söhbət Narkotik vasitələr haqqında Vahid Konvensiyadan (1961-ci il) və Psixotrop maddələr haqqında Konvensiyadan (1971-ci il) gedir. Sözügedən çərçivə qəran məhz narkotikanın – narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur. Narkotika (narkotik maddələr) anlayışına isə aşağıdakılar daxildir: narkotik vasitələr, psixotrop maddələr. Bunlarla yanaşı, həmin qərar prekursorların qanunsuz dövriyyəsinə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur. Prekursorlar elə maddələrdir ki, həmin maddələrdən narkotik maddələr - narkotika (narkotik vasitələr, psixotrop maddələr) hazırlamaq üçün istifadə olunur.

Çərçivə qərarının 2-ci maddəsi narkotik maddələrin və prekursorların ticarəti ilə bağlı cinayətlərin siyahısını verir ki, həmin siyahıya aşağıdakı **dörd qrup əməl** daxildir:

- a) narkotik maddələri istehsal etmə və satma;
- b) tərkibində narkotik maddələr olan bitkiləri (xaş-xaş, çətənə və ya kokain kollarını) kultivasiya etmə;
- c) satış məqsədi ilə qanunsuz olaraq narkotik maddələri əldə etmə və ya saxlama və ya «a» bəndində göstərilən digər hərəkətləri etmə;
- d) prekursorları hazırlama, daşıma və ya yayma (bu əməlləri edən şəxs bilməlidir ki, prekursorlar narkotik maddələrin qanunsuz hazırlanması məqsədi güdür və ya həmin prosesdə istifadə olunmaq üçündür).

Sadalanan əməllər, bəzən, qanuni əsaslarla törədilir. Qanuni əsaslar dedikdə həmin əməllərin tibbi, elmi, şəxsi istehlak və digər məqsədlər üçün edilməsi başa düşülür. Məsələn, şəxs yalnız özünün şəxsi istehlakı üçün narkotik vasitə (maddə) hazırlayır. Sözügedən çərçivə qərarı bu kimi əməlləri (yəni qanuni əsaslarla edilmiş əməlləri) cinayət saymır. Lakin üzv-dövlətlərin milli qanunvericiliyi şəxsi istehlak məqsədi ilə narkotik maddə hazırlamağa görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tuta bilər ki, bu, qadağan olunmur. Üzv-dövlətlərin milli qanunvericiliyi, adətən,

nəzərdə tutur ki, şəxsi istehlak məqsədi üçün narkotik maddələr hazırlama cinayət əməli hesab edilmir.

Sözügedən çərçivə qərarı narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə görə tətbiq edilən cəza növlərini də müəyyənləşdirir (4-cü maddə). Azadlıqdan məhrum etmə əsas, həm də ən ağır cəza növü kimi nəzərdə tutulur:

- şəxs 5 ildən 10 ilə kimi cəzalandırılır (əgər narkotik maddələr külli miqdarda olarsa və ya narkotik maddələr sağlamlıq üçün zərərli olarsa və ya narkotik maddələr bir neçə şəxsin sağlamlığına mühüm dərəcədə ziyan vurarsa);

- şəxs 10 il müddətinə cəzalandırılır (əgər narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı olan əməllər cinayətkar təşkilat çərçivəsində törədilərsə);

- şəxs 5 ildən 10 ilə kimi cəzalandırılır (əgər cinayətin predmeti prekursorlar olarsa və əməl cinayətkar təşkilat çərçivəsində törədilərsə).

Çərçivə qərarında cəzanı yüngülləşdirən hallar da müəyyən edilir; onun 5-ci maddəsi məhz bu məsələyə həsr olunmuşdur. Burada göstərilir ki, iki hal mövcud olduqda üzv-dövlət cəzam yüngülləşdirə bilər: birinci, şəxs öz cinayətkar fəaliyyətindən imtina etdikdə; ikinci, şəxs səlahiyyətli orqanlara faydalı informasiya verdikdə. Verilmiş informasiya cinayətin nəticələrinin aradan qaldırılmasına və məhdudlaşdırılmasına, cinayəti törədən şəxsiyyətinin müəyyən edilməsinə, digər təqsirkar şəxslərin məhkəməyə verilməsinə, narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsi sahəsində yeni cinayətlərin qarşısının alınmasına və sübutların toplanmasına kömək edir.

Müsadirə çərçivə qərannda nəzərdə tutulan əlavə cəza növüdür. Belə ki, cinayətin predmeti olan narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və onların prekursorları, habelə cinayət alətləri məhkəmənin qərarı ilə müsadirə edilir. Cinayətin törədilməsi nəticəsində əldə olunmuş gəlirlər də müsadirə olunur.

İnsan alveri

İnsan alverinə qarşı Avropa İttifaqında da mübarizə aparılır. Bu əməl beynəlxalq xarakterli cinayətlər (konvension cinayətlər) sırasına aiddir. Odur ki, həmin əməllə beynəlxalq-hüquqi səviyyədə mübarizə aparılır. 1950-ci il mart ayının 21-də Nyu-York şəhərində İnsan alveri ilə mübarizə haqqında Beynəlxalq Konvensiya' imzalanmışdır ki, o, insan alveri kimi ictimai təhlükəli əməllə beynəlxalq-hüquqi mübarizənin əsasını təşkil edir.

Ayrı-ayrı dövlətlərin **milli qanunvericiliyində** insan alverinə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Cinayət

Məcəlləsinin 144-1-ci maddəsi məhz həmin cinayətlə mübarizəyə həsr edilmişdir; həmçinin Azərbaycan Respublikası 11.05.2010-cu il tarixli 1002-IIIQ nömrəli Qanunla Avropa Şurası tərəfindən qəbul edilmiş «İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında» Konvensiyaya qoşulmuşdur.

Avropa İttifaqına gəldikdə, qeyd etməliyik ki, burada insan alveri kimi ictimai təhlükəli əməlin cinayət-hüquqi tənzimlənməsini həyata keçirmək üçün 19.07.2002-ci il tarixdə, ayrıca olaraq, müvafiq sənəd (2002629JHA) qəbul edilmişdir. Həmin sənəd belə adlanır: «**İnsan alveri ilə mübarizə haqqında**» **Çərçivə Qərarı**. Burada insan alverinə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur. İnsan alveri cinayəti insanın istismar edilməsi məqsədi ilə törədilir. İnsanın istismar edilməsi dedikdə onun əməyinin məcburi olaraq istismar olunması və ya cinsi istismar başa düşülür. Sözügedən çərçivə qərarının 1-ci maddəsinə görə, insan əməyinin istismar və ya cinsi istismar məqsədilə insan alveri ilə məşğul olan şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb olunurlar. Odur ki, insan alveri cinayətinin məqsədi onun **subyektiv tərəfinin (cəhətinin)** məcburi elementi sayılır. Cinayətkar məqsəd iki cür olur: birinci, insan alveri o məqsəd güdür ki, insanın əməyi istismar edilsin; ikinci, insan alveri cinayəti o məqsədlə törədilir ki, insan cinsi istismara məruz qalsın. Cinsi istismar dedikdə fahişəlik, pornoqrafiya və digər formalar başa düşülür. Cinsi istismarın qurbanları, adətən, ya qadınlar, ya da uşaqlar olur.

İnsan alveri cinayətinin **obyektiv tərəfi** müxtəlif hərəkətlərdə ifadə oluna bilər: insanın istismar edilməsi məqsədilə onun ələ alınması (cəlb olunması), həmin məqsədlə insanın başqa yerə aparılması (daşınması), insana nəzarətin başqa şəxsə verilməsi, insanın saxlanması və s.

Sözügedən çərçivə qərarı həm də tətbiq olunan cəzaya toxunur. Belə ki, hər bir üzv-dövlətdə insan alverinə görə **azadlıqdan məhrum etmə** növündə cəza müəyyən edilir, bu şərtlə ki, ağırlaşdırım hallardan biri mövcud olsun (məsələn, cinayət zərərçəkənin həyatı üçün təhlükə törətdikdə, yetkinlik yaşma çatmayan qız cinsi istismara məruz qaldıqda, cinayət zərərçəkənin həyat və sağlamlığı üçün təhlükəli olan zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etmək hədəsi ilə törədildikdə, cinayət törədilərkən zərərçəkənə xüsusilə ağır ziyan vurulduqda, cinayət əməli cinayətkar təşkilat çərçivəsində törədildikdə və digər ağırlaşdırım hallar). Cəzanın yuxarı həddi 8 ildən aşağı olmamalıdır.

Avropa İttifaqı tərəfindən həm də uşaqların cinsi istismarına və uşaq pornoqrafiyasına qarşı mübarizə aparılmasına lazımı diqqət yetirilir. Bundan ötrü 22.12.2003-cü il tarixli 200468JHA nömrəli normativ akt - «**Uşaqların cinsi istismarına və uşaq pornoqrafiyasına qarşı mübarizə haqqında**» **Çərçivə**

Qərarı qəbul olunmuş və təsdiq edilmişdir; həmin akta görə, 18 yaş həddinə çatmayan bütün şəxslər uşaq hesab olunur. Burada iki cür cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulur: uşaqların cinsi istismarına görə cinayət məsuliyyəti (2-ci maddə), uşaq pornoqrafiyasına görə cinayət məsuliyyəti (3-cü maddə). Həmin cinayətlərə görə üzv-dövlətlərin milli qanunvericiliyi bir ildən üç ilə kimi azadlıqdan məhrumetmə növündə cəza müəyyənləşdirir. Üzv-dövlətlərin milli qanunvericiliyi həmin müddəti artırır. Bəzi hallarda (məsələn, uşağı fahişəliklə məşğul olmağa məcbur etmə, uşağı pornoqrafik tamaşalarda iştirak etməyə məcbur etmə və digər hallarda) təqsirkar şəxs 5 ildən 10 ilə kimi azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılır.

Terrorizm

Terrorizm ağır nəticələrə səbəb olan ictimai təhlükəli əməldir; təqsiri olmayan neçə-neçə fiziki şəxs hər il həmin əməlin qurbanı olur. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, çoxsaylı insan tələfatı ilə nəticələnən terror aktları əhaliyə güclü psixi təsir göstərir, bəzən, yenidən bərpası mümkün olmayan maddi və mənəvi dəyərləri məhv edir, dövlətlər arasında nifaq salır, müharibələrə, sosial və milli qruplar arasında inamsızlıq və nifrətin yaranmasına səbəb olur.

Terrorizm təkcə özünün doğurduğu nəticələrə görə təhlükəli əməl sayılmır; o, həm də ayrı-ayrı ekstremist təşkilatların mövcudolma forması kimi tanınır. Belə təşkilatlar partlayışlar törətməklə, kütləvi insan tələfatı vasitəsi ilə və s. əməllərlə ayrı-ayrı ölkələrin ictimai institutlarına və ya bütövlükdə beynəlxalq birliyə, necə deyirlər, «meydan oxuyur».

Terrorizm sərhədlər tanımır. Sərhədlər tanımayan terrorizm beynəlxalq terrorizm adlanır. Beynəlxalq terrorizm xüsusilə təhlükəli cinayətlər sırasına daxildir; o, cinayətkarlığın ən təhlükəli formalarından biri sayılır. Yaddan çıxarmamalıyıq ki, beynəlxalq terrorizm müasir dövrün global problemidir. Odur ki, terrorizmlə beynəlxalq-hüquqi səviyyədə mübarizə aparılır.

Beynəlxalq hüquq terrorizmlə mübarizədə həyata keçirilən beynəlxalq (dövlətlərarası) əməkdaşlıq məsələlərini tənzimləyir; tənzim etmə isə müxtəlif səviyyəli beynəlxalq müqavilələr əsasında həyata keçirilir.

Terrorizm bütün Avropa dövlətləri üçün təhlükə törədir. Buna görə də **Avropa İttifaqı səviyyəsində** onunla aktiv mübarizə aparılır. Unutmaq olmaz ki, terrorizmlə mübarizə Avropa İttifaqının həyata keçirdiyi ümumi cinayət siyasətində xüsusi yer tutur. Bu sahədə bir sıra normativ akt qəbul edilmişdir. Söhbət, ilk növbədə, Avropa İttifaqı Şurasının 13.06.2002-ci il tarixdə qəbul etdiyi normativ aktdan (2002/475/JHA) gedir. Həmin aktın rəsmi adı belədir: «**Terrorizmlə mübarizə**

haqqında» Çərçivə Qərarı. Burada terror aktları törədilməsinə görə cinayət məsuliyyətinin standartları müəyyənləşdirilir ki, həmin standartlar Avropa İttifaqının üzvü olan bütün dövlətlər üçün ümumdür.

Aşağıdakı hallarda **üzv-dövlətlər** terror cinayətlərini öz **yurisdiksiyasına** qəbul etməlidir (qərarın 9-cu maddəsi):

- əgər terror cinayəti üzv-dövlətlərin ərazisində törədilsə;
- əgər terror cinayəti üzv-dövlətlərə məxsus olan su və hava gəmilərinin boıtunda törədilsə;
- əgər terror cinayətlərini üzv-dövlətlərin vətəndaşları törədərlərsə;
- əgər terror cinayətləri üzv-dövlətlərdə təsis edilmiş hüquqi şəxslərin xeyrinə törədilsə;
- əgər terror cinayətləri üzv-dövlətlərin institutlarına və ya əhalisinə qarşı törədilsə;
- əgər terror cinayətləri Avropa İttifaqının institut və orqanlarına qarşı törədilsə.

Cinayətkar məqsəd sözügedən qərarla terror cinayətlərinin əsas və başlıca spesifik əlaməti kimi müəyyən edilir ki, bu əlamət terror cinayətlərini onlara oxşar ümumi cinayətlərdən (məsələn, adam öldürmə və digər oxşar cinayətlərdən) fərqləndirməyə imkan verir. Belə ki, terror cinayətləri aşağıda göstərilən məqsədlərdən birinə nail olmaq üçün törədilir:

- əhalini doğrudan da qorxutmaq və vahiməyə salmaq;
- qanunsuz yolla dövlət hakimiyyət orqanlarını və ya beynəlxalq təşkilatları hər hansı hərəkəti etməyə (və ya hər hansı hərəkəti etməkdən çəkinməyə) məcbur etmək;
- ölkənin və ya beynəlxalq təşkilatların əsas siyasi, konstitusion, iqtisadi və ya sosial strukturlarını ciddi şəkildə dağıtmaq və ya onların işini pozmaq.

Sözügedən çərçivə qərarına görə, bu və ya digər əməl sadalanan məqsədlərdən birinə nail olmaq üçün törədilsə, terror cinayəti hesab edilir. Belə məqsəd olmadan törədilən əməl isə terror cinayəti deyil, digər kateqoriya cinayət sayılır.

Qərarla həm də **terror cinayətlərinin növlərinin** siyahısı verilir (1-ci maddə); bu siyahıya aşağıdakılar daxildir:

- ölümə səbəb olan insan həyatına qəsd etmə;
- insan sağlamlığına ağır qəsd etmə;
- adamları oğurlama və ya girov götürmə;
- hökumət binalarını, nəqliyyat sistemini, infrastrukturunu və digər obyektləri dağıtma (bu, insan həyatı üçün təhlükə törətməli və ya mühüm dərəcədə zərər vurmaldır);

- hava və dəniz gəmilərini və ya digər ictimai nəqliyyat və ya yük nəqliyyat vasitələrini ələ keçirmə;

- odlu silah, partlayıcı maddələr, nüvə, bioloji və ya kimyəvi hərbi sursatlar barəsində hüquqazidd hərəkətlər etmə (hazırlama, əldə etmə, daşıma və s.);

- ətraf mühətdə təhlükəli maddələr yayma və ya yanğın, partlayış və daşqın törətməyə təşəbbüs göstərmə, əgər bu hərəkətlər insan həyatı üçün təhlükə törədərsə;

- su, enerji və ya həyatı əhəmiyyəti olan digər təbii resurslarla təchiz etməni müvəqqəti dayandırma və ya pozma, əgər bunun nəticəsində insan həyatı üçün təhlükə yaranarsa;

- yuxarıda göstərilən əməllərdən birini etməklə hədələmə.

Siyahıya daxil olan terror cinayətləri məhdud dairəyə malikdir. Belə ki, üzv-dövlətlər öz milli qanunvericiliyində minimum həmin cinayətləri terror cinayətləri kimi tanımalıdır və bu, onlar üçün məcburi xarakter daşıyır. Bununla yanaşı, üzv-dövlətlər həm də siyahıda göstərilməyən və nəzərdə tutulmayan cinayətləri terror cinayətləri kimi tanıya bilər, yəni göstərilən siyahı genişləndirilə bilər.

Siyahıda göstərilən terror cinayətlərinin subyektivi istənilən fiziki şəxs ola bilər. Bu, onun vətəndaşlığından asılı deyildir; əsas şərt bundan ibarətdir ki, o, cinayətin subyektivi üçün müəyyən edilən əlamətlərə cavab verməlidir. Hər şeydən əvvəl, şəxs terror cinayətlərinə görə məsuliyyətə cəlb edilməyə imkan verən yaş həddində olmalıdır. Yaş həddi isə üzvdövlətlərin milli qanunvericiliyi ilə sərbəst şəkildə, necə deyirlər, müstəqil surətdə müəyyən olunur.

Terror cinayətlərinin subyektiv tərəfinə gəldikdə, qeyd etməliyik ki, bu növ cinayətlər həmişə qəsdən (təqsirin qəsd formasında) törədilir. Daha dəqiq söyləsək, terror cinayətlərinin subyektiv tərəfi birbaşa qəsdlə xarakterizə olunur. Onlar ehtiyatsızlıqdan (ehtiyatsızlıq təqsirin digər formasıdır) törədilmir. Cinayətkar məqsəd (cinayətin məqsədi) cinayətin subyektiv tərəfinin məcburi əlamətidir.

Terror cinayətləri ictimai təhlükəsizliyi təmin edən ictimai münasibətlərə qəsd edir. Həmin münasibətlər terror cinayətlərinin obyektivi sayılır.

Terror cinayətlərinin obyektiv tərəfi müxtəlif hərəkətlərdə ifadə edilir. AX1, çərçivə qərarında terror cinayətlərinin siyahısı verilmişdir ki, həmin cinayətlər müxtəlif, ayrı-ayrı hərəkətlərin vasitəsi ilə törədilir: məsələn, insan həyatına qəsd etmə, sağlamlığa ağır xəsarət yetirmə, adam oğurlama, adam girov götürmə, hava və su gəmilərini ələ keçirmə və s.

Çərçivə qərarı terror cinayətlərinə görə tətbiq edilən cəza növlərini də müəyyənləşdirir. Burada azadlıqdan məhrum etmə əsas cəza növü kimi nəzərdə tutulur. Bütün üzv-dövlətlərin qanunvericiliyi terror cinayətlərinə görə azadlıqdan

məhrum etmə növündə cəza müəyyən etməlidir. Azadlıqdan məhrum etmənin müddəti analoji ümumi kriminal cinayətlərə görə təyin edilən cəzanın (azadlıqdan məhrum etmənin) müddətindən çox olmalıdır. Məsələn, terror məqsədləri ilə adam oğurlayan və ya adam girov götürən şəxs daha çox müddətə azadlıqdan məhrum edilməlidir; terror məqsədləri ilə hava gəmisini ələ keçirən şəxs daha çox müddətə cəzalandırılmalıdır və s.

Avropa İttifaqının çərçivə qərarı terror cinayətlərindən başqa həm də digər növ cinayətlərə görə məsuliyyət nəzərdə tutur. Söhət terror qruplarının fəaliyyəti ilə bağlı olan cinayətlərdən gedir; bu növ cinayətlərin mahiyyəti terror qruplarının həyata keçirdiyi cinayətkar fəaliyyətə rəhbərlik edilməsindən və belə fəaliyyətdə iştirak olunmasından ibarətdir. Terror qrupu dedikdə ikidən çox şəxsdən ibarət olan eə bir mütəşəkkil dəstə başa düşülür ki, birgə fəaliyyət göstərən belə dəstə uzun müddət və davamlı şəkildə terror cinayətləri törətmək üçün yaradılır (çərçivə qərarının 2-ci maddəsi). Terror qrupu aşağıdakı əlamətlərlə xarakterizə olunur:

- terror qrupu mütəşəkkil dəstədir;
- terror qrupunun tərkibinə ikidən çox şəxs daxildir;
- terror qrupu birgə (yekdilliklə) fəaliyyət göstərir;
- terror qrupu terror cinayətləri törətmək üçün yaradılır;
- terror qrupu uzun müddətə yaradılan dəstədir.

Elə növ cinayətlər də vardır ki, onlar terror cinayətləri ilə bağlı olan cinayətlər adlanır (çərçivə qərarının 3-cü maddəsi). Əgər əməl terror cinayətlərindən hər hansı birini törətmək məqsədi ilə edilərsə, həmin əməl terror cinayətləri ilə bağlı olan cinayət hesab olunur. Məsələn, şəxs insanların həyatına qəsd etmək (şəxsləri kütləvi surətdə öldürmək üçün) partlayıcı maddələri oğurlayır və s.

Çərçivə qərarında terror qruplarının fəaliyyəti ilə bağlı cinayətlərə görə tətbiq edilən cəza (cinayət-hüquqi sanksiya) növləri də müəyyənləşdirilir. Əgər şəxs terror qrupuna rəhbərlik edərsə, o, 15 il müddətinə kimi azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılır; bu müddət cəzanın yuxarı həddidir. Əgər şəxs terror qrupunun fəaliyyətində iştirak edərsə, o, 8 il müddətinə kimi azadlıqdan məhrum olunur.

Avropa İttifaqında terrorizmə tək cəza cinayət-hüquqi vasitələrlə (təqsirkar şəxsi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək və onu cəzalandırmaq yolu ilə) mübarizə aparılır. Bundan ötrü həm də təşkilati xarakterli tədbirlərdən istifadə edilir. Məsələn, 2004-cü ildə terrorizmə mübarizə aparmaq üçün «əlaqələndirici» kimi xüsusi vəzifəli şəxs postu təsis edilmişdir ki, həmin post rəsmən belə adlanır «Terrorizmə Mübarizə Əlaqələndiricisi». Əlaqələndirici Avropa İttifaqı Şurası aparatının (Baş katibliyin) yüksək səviyyəli əməkdaşdır.

Şübhəsiz, terrorizmlə mübarizədə informasiya mübadiləsi və əməkdaşlığın həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu kimi tədbirləri tənzimləmək üçün Avropa İttifaqı Şurası 20.09.2005-ci il tarixdə «Terror cinayətləri barədə İnformasiya mübadiləsi və əməkdaşlıq haqqında» Çərçivə Qərarı (2005671JHA) qəbul etmişdir.

Digər növ cinayətlərlə mübarizə

Kibercinayətlər Avropa İttifaqı səviyyəsində mübarizə aparılan cinayət növlərindən biridir. Kompüter informasiyası və informasiya sistemi sferasında törədilən ictimai təhlükəli əməllərə kibercinayətlər deyilir.

Müasir dövrün ən aktual məsələlərindən biri bundan ibarətdir ki, informasiya təhlükəsizliyi təmin edilməli, kibercinayətkarlığın etdiyi qəsdlərdən qorunmalı və mühafizə edilməlidir. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, hal-hazırda kibercinayətkarlıqla mübarizəyə həm beynəlxalq, həm də milli (dövlətdaxili) səviyyədə vacib diqqət yetirilir. Məsələn, Avropa Şurasının üzv-dövlətləri «Kibercinayətkarlıq haqqında» Konvensiya (Budapeşt, 2001-ci il) imzalamışlar; Azərbaycan Respublikası adıçəkilən konvensiyaya 30.09.2009-cu il tarixli 874-IIIQ nömrəli Qanunla qoşulmuşdur.

Kibercinayətkarlıqla mübarizə aparmaq üçün Avropa İttifaqı Şurası 24.02.2005-ci il tarixdə müvafiq normativ akt (2005222JHA) qəbul etmişdir; həmin akt belə adlanır: «İnformasiya sistemlərinə edilən hücumlar haqqında» Çərçivə Qərarı. Bu qərar xakerlik və informasiya sistemlərinin təhlükəsizliyinə edilən digər qəsdlərlə mübarizənin gücləndirilməsinə yönəlmişdir.

Sözügedən çərçivə qərarı kibercinayətlərin üç növünü nəzərdə tutur.

Belə ki, informasiya sisteminə qanunsuz daxil olma həmin növlərdən biridir (2-ci maddə). Əgər şəxs informasiya sisteminə təhlükəsizlik tədbirlərini pozmaqla daxil olarsa, bu, kibercinayət və cəzalandırılmalı olan əməl sayılır; məsələn, parolu, kodu və s. şifri sındırma yolu ilə informasiya sisteminə daxilolma.

İkinci növ kibercinayət informasiya sisteminin toxunulmazlığına qəsd edən kriminal əməldir (3-cü maddə). Belə qəsd etmə o halda cinayət əməli sayılır ki, o, informasiya sisteminin ciddi pozulmasına və ya onun fəaliyyətinin müvəqqəti dayandırılmasına səbəb olsun.

Üçüncü növ kibercinayət isə kompüter məlumatlarının toxunulmazlığına qəsd edən əməldir (4-cü maddə).

Çərçivə qəran üzv-dövlətlərin üzərinə göstərilən əməllərə görə cəza (**cinayət-hüquqi sanksiya**) müəyyənləşdirmək vəzifəsi qoyur. Çərçivə qərarının 6-cı və 7-ci maddələri cəza məsələsinin tənzimlənməsinə həsr olunmuşdur, ikinci və üçüncü növ kibercinayətləri *törədən* şəxs 1 ildən 3 ilə kimi azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır. Ağırlaşdırıcı hallar olduqda (məsələn, kihercinayət cinayətkar təşkilat çərçivəsində törədildikdə və s.) təqsirkar şəxsə 2 ildən 5 ilə kimi azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza təyin edilir.

Avropa İttifaqında həm də **ekologiya cinayətlərinə** görə məsuliyyət nəzərdə tutulur. Belə ki, Avropa İttifaqı Şurası və Avropa Parlamenti 19.11.2008-ci il tarixdə 2008/99/EC nömrəli direktiv qəbul etmişdir; həmin normativ akt belə adlanır: «Ətraf mühitin cinayət-hüquqi mühafizəsi haqqında» Direktiv. Bu akt Avropa İttifaqında ekologiya cinayətləri ilə mübarizə aparılmasının normativ hüquqi əsası sayılır.

NƏTİCƏ

Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə də Avropa İttifaqında aktual məsələlərdən biri sayılır. Bundan ötrü Avropa İttifaqında, xüsusi olaraq, normativ akt qəbul edilmişdir; 24.10.2008-ci il tarixdə Avropa İttifaqı Şurası tərəfindən qəbul edilən həmin normativ akt (2008841JHA) belə adlanır: «**Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə haqqında**» Çərçivə Qərarı. Bu sənəd Avropa İttifaqında mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə aparılmasının normativ əsası kimi çıxış edir.

Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın qarşısının alınması və onunla mübarizə işində əməkdaşlığı təşviq etmək məqsədi ilə BMT tərəfindən «Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı» Konvensiya (2000-ei il) qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikası bu konvensiyaya və onu tamamlayan sənədlərə qoşulmuşdur